

Újpesti

2004. december XI. évfolyam 4. sz.

Helytörténeti Értesítő

A kezdetben van a földszint. Ott működött egy az öt újpesti cukrászda közül, és ott dolgoztak a cukrászipari munkások. Napi kilenc órát, hat napon keresztül, s csak kicsivel kerestek többet egy hónapban 70 koronánál, egy évben 780 koronánál. Szoba-konyhás lakást béreltek évi 150-200 koronáért, a maradékból pedig eltartották feleségüket és a három gyereket. Legalább 130 koronát költöttek fűtésre és világításra, 3-400 koronát élelmiszerre, 50-200 koronát ruhára, háztartási cikkekre és minden egyébre. Ha spóroltak, egy évben 32 koronát áldozhattak művelődésre és arra, hogy a közeli hegyekbe kiránduljanak.

A cukrászda felett van a polgári lakás. Ott lakott, mondjuk, a szerkesztő úr. Napi kilenc órát dolgozott, hat napon keresztül, s csak kicsivel keresett többet egy hónapban 400 koronánál, egy évben 4600 koronánál. Háromszobás lakást bérelt évi 500-640 koronáért, a maradékból pedig eltartotta feleségét és három gyermekét. Legalább 200 koronát költött fűtésre és világításra, 6-800 koronát élelmiszerre, 3160-3300 koronát ruhára, háztartási cikkekre és minden egyébre. Voltak például társadalmi kiadásai, úgy 500 korona körül, 266 koronát fordított művelődésre és üdülésre, meg 150 koronát közlekedésre. Ezek voltak a boldog békeidők. □ Sipos Balázs

1914 ősze Újpesten

„Újpest hazafiúi közönsége is versenyre kelt a honfiúi erények gyakorlásában. Ismeretes az a nagy kiterjedésű és eredményes segélyactió, melyet a társadalom megindított. A Polgári Segítő Bizottság állandó permanentiában van, csütörtökön megkezdődött az állami segélyek kiosztása is a Városházán [...] Egész nap szorgos női kezek osztályozzák és javítgatják a katonák részére beérkezett fehérneműket. A honleányok otthonukban hósapkákat és kézvédőket készítenek, melyek a zord északon harczoló katonákat a téli hidegtől fogják védeni.”

„106.000 korona államsegélyt osztottak szét csak Újpesten a hadbavonultak részére. (Újpest, szeptember 6.)

„A Viola utcai iskola több elkülönített helyiségében hétfőtől kezdve serény munka indul meg. Varrónőkkel és varrógépekkel telepítik be a helyiségeket és a katonák számára megkezdik az ingek és alsónadrágok készítését. [...] Munkásnőket varrógéppel vagy anélkül felvesz a Főiskolai Szociális Telep munkaközvetítő osztálya.” (Újpest és Vidéke, szeptember 6.)

„Pénteken délelőtt 11 órakor a palota-újpesti állomáson megérkezett az első sebesült szállítmány Újpestre. Egy hosszú kórházvonal mintegy 180 súlyos sebesültet hozott a Lemberg körüli csatákból. (Újpest és Vidéke, szeptember 13.)

„Újpesti sebesültek [...] A sebesültek sorát Hess Pál árvaszéki ülnök nyitotta meg, aki balkarján sérült meg súlyosan. Statocsny János városi számtiszt jobb lábába kapott egy orosz golyót és idehaza lakásán ápolják. Öccse Statocsny Károly, egy fiatal rokonszenves hadnagy, ki csak nemrég hagyta el az iskolát, a szerb harctéren hősi halált szenvedett. Asztalos Aladár hadnagy balesetből folyó sérüléssel került haza, Kovásznai Antal városi tisztviselő a szatmári helyőrségi kórházban fekszik lábán kapott súlyos sebével, Bollemann Lajos városi díjnokot egy srapnell sebesítette meg súlyosan, de nem életveszélyesen, ugyancsak egy srapnell ejtett súlyos sérülést Pozbay Jánoson az »Újpest« volt szedőjén.” (Újpest, október 4.)

„Csütörtökön hajnalban a palota-újpesti állomáson egy hosszú kórházi vonattal háromszáz sebesült érkezett Újpestre a szerb harctérről. [...] Százharminc sebesültet a Fővárosi Szociális Telep helyiségeiben a város által berendezett hadi kórházba vittek, százhetvenet pedig a Viola utcai hadi kórházba.” (Újpest és Vidéke, október 11.)

„Az elmúlt héten fejezték be Újpesten a három évfolyambeli ujoncok sorozását. Újpestről és környékbeli sorozójárásokból közel hatezer 20, 21 és 22 éves ifju állott sor alatt. Ezeknek bennmaradt mintegy 75 százaléka. [...] Az összeírásra való jelentkezések pénteken reggel már megkezdődtek a régi gimnázium helyiségeiben (Löwy utca és Deák utca sarkok). A kifüggesztett falragaszok szerint jelentkezni köteles minden Újpesten tartózkodó katonailag ki nem képzett 24-36 éves férfi.” (Újpest és Vidéke, október 25.)

„Párisból visszajött magyar polgár hozta hírül a napokban, hogy Párisban 49 magyar palotáját, birtokát és minden néven nevezendő ingatlan vagyont lefoglalták, közülük Újpest város földesurának gróf Károlyi Lászlónak palotáját is. Jelentette az a Párist megjárt ember azt is, hogy a magyar osztrák és német állampolgárokat internálták, eddig több mint 120.000 polgárt.” (Újpest és Vidéke, november 8.)

„Újpest város képviselőtestülete csütörtökön délután tartott rendkívüli közgyűlésén 50.000 koronát szavazott meg hadikölcsön jegyzésére.” (Újpest és Vidéke, november 22.)

„Újpest két hadikórházát a napokban legmagasabb katonai hatóság részéről Kevercseán alezredes hivatalosan meglátogatta. A kórházak kezelésének és berendezésének minden kis részletét megvizsgálta és teljes megelégedésének adott kifejezést a tapasztaltak és látottak felett. Báró Hazai Samu honvédelmi miniszter melegehangú köszönőlevelet küldött Újpest városhoz a város által fenntartott két hadikórház mintaszerű állapotáért, melyet e város közönsége tanúsít a haza közös sebesülteinek ápolásával és ellátásával szemben.” (Újpest és Vidéke, december 6.) □ (Összeállította: Szöllősy Marianne)

Az Újpesti Helytörténeti
Alapítvány lapja

Alapító szerkesztő:
KADLECOVITS GÉZA

A szerkesztőbizottság elnöke:
DR. SIPOS LAJOS

A szerkesztőbizottság tagjai:
HIRMANN LÁSZLÓ
DR. KÖRÖS ANDRÁS
ROJKÓ ANNAMÁRIA

Szerkesztő:
ROJKÓ ANNAMÁRIA

Munkatársak:
IVÁNYINÉ KONRÁD GIZELLA
KÖRÖS ANIKÓ
KRIZSÁN SÁNDOR
DR. SALLAI JÁNOS
SZÖLLÖSY MARIANNE

Számunk szerzői:
BALOGH JÁNOS MÁTYÁS *egyetemi
hallgató (ELTE)*
BAZSÓ GÁBOR *tudományos
munkatárs (Kulturális
Örökségvédelmi Hivatal)*
DR. DERCE TAMÁS *polgármester*
DR. HENCSEI PÁL *egyetemi tanár
(BME), sporttörténész*
HIRMANN LÁSZLÓ *tanár*
IVÁNYI JÁNOS *okleveles építőmérnök*
JOLSVAI ANDRÁS *író, újságíró*
DR. KRISKA GYÖRGY *egyetemi
adjunktus (ELTE)*
P. SZABÓ MELINDA *könyvtáros*
SIPOS BALÁZS *történész*
DR. SZERÉNYI ANTALNÉ *tanár*
SZÖLLÖSY MARIANNE
helytörténetgyűjtemény-vezető

Szerkesztőség:
1041 Budapest, István út 14.
Tel.: 231-3160, fax: 231-3161
Kiadja: Újpest Önkormányzata
Lapterv: BANGA FERENC
Műszaki szerkesztő:
GELLÉRT KATALIN
Nyomdai kivitelezés:
NAGY ÉS TÁRSA
Felelős vezető: NAGY LÁSZLÓ

Újpesti

2004. december XI. évfolyam 4. sz.

Helytörténeti Értesítő

Újpest, Árpád út (részlet)

1	SIPOS BALÁZS <i>„A kezdetben van a földszint”</i>
Múltidéző	
2	1914 ősze Újpesten Összeállította SZÖLLÖSY
MARIANNE
Tanulmány	
4	DR. DERCE TAMÁS <i>„sodrában a szörnyű malomnak”</i>
<i>Az első világháború első betei az újpesti sajtóban</i>
Közlemények	
9	DR. SZERÉNYI ANTALNÉ <i>Az újpesti elemi iskolák
története, 1. rész</i>
11	BALOGH JÁNOS MÁTYÁS <i>Illusztrált napisajtónk első
bűnügyi szenzációja. Az 1878-as újpesti rablógyilkosság</i>
15	BAZSÓ GÁBOR–IVÁNYI JÁNOS <i>Az újpesti zsinagóga</i>
17	DR. HENCSEI PÁL <i>Kende Rezső dr., az 1928-as olimpia
tornász résztvevője</i>
19	P. SZABÓ MELINDA <i>A legrégebbi könyv...</i>
20	SZÖLLÖSY MARIANNE <i>Egy eltűnt épület emlékei</i>
21	DR. KRISKA GYÖRGY <i>Az őszi erdő díszei, a gombák</i>
22	JOLSVAI ANDRÁS <i>A legidősebb Fábián fiú</i>
Híres újpestiek	
24	HIRMANN LÁSZLÓ <i>Fekete János gróf</i>
Interjú	
27	SZÖLLÖSY MARIANNE <i>Egy újpesti világjáró</i>
32	Helytörténeti hírek

„sodrában a szörnyű malomnak”*

Az első világháború első hetei az újpesti sajtóban

Merénylet és háború

1914. június 25-én az Osztrák–Magyar Monarchia trónörököse, Ferenc Ferdinánd Hercegovina fővárosába, Mostarba érkezett, azzal a céllal, hogy – mint a hadsereg főfelügyelője – megsejmelje a XV. és a XVI. hadtest boszniai hadgyakorlatát. Útját sokan ellenezték. A vezető politikai körökben többen úgy vélték, a népszerűtlen trónörökös, aki ellen korábban már háromszor kíséreltek meg merényletet, nemcsak az életét teszi ezzel kockára, de árt a Monarchiának is, hiszen megjelenése feleslegesen borzolja fel a kedélyeket. A Szerbia és Montenegró határának közelében rendezett katonai demonstráció – gondolták – a szerbek ellen felvonultatható erőt mutatja, a tervezett szarajevói látogatás pedig nyilvánvaló kiállítás a tartomány horvát és muzulmán lakossága mellett. És még volt egy súlyos érv a látogatás és különösen a június 28-i dátum ellen. Ez a nap ugyanis szerb nemzeti gyásznap. 1389-ben ekkor bukott el a szerb sereg a törökökkel vívott harcban.

Június 26-án és 27-én Ferenc Ferdinánd megsejmelte a hadgyakorlatot, 28-án reggel pedig feleségével együtt megérkezett Szarajevóba. A fellobogózott városban ünne-

pélyesen fogadták a trónörökös párt. A vendégek a hat autóból álló kocsisor harmadik, nyitott tetős gépjárművébe szálltak. A több kilométer hosszú úton kevés rendőr és detektív volt (a szarajevói rendőrfőnöknek ez idő tájt 150 embere volt mindössze). A várakozók között a merényletre készülő hat boszniai születésű, szerb illetőségű fiatalember és egy hercegovinai születésű muzulmán könnyen elrejtőzhetett. Az egyik merénylő a Cumurja-híd közelében kibiztosította gránátját, és az előtte elhaladó harmadik kocsiába dobta. A gránát az autó lehajtott ernyőjére esett, innen legurult, és a negyven méterrel lemaradva érkező negyedik kocsi hátsó kereke mellett robbant föl. A robbanás két kísérő alezredest és húsz helybéli bámészkodót sebesített meg. A trónörökös pár rövid tanácskozás után megváltoztatott útvonalon folytatta a programot. Az Appel rakpart és a Ferenc József út sarkán a gépkocsi fékezett, éppen ott, ahol a merényletre készülő hét fiatal közül az egyik, Gavrilo Princip állt a zsúfolt tömegben. A fiatalember előrántotta revolverét, rálőtt a trónörökösre és feleségére. A lövések halálos sebeket ejtettek. Az áldozatok néhány perccel később meghaltak.

A trónörökös pár halálának híre a kora délutáni órákban elterjedt a Monarchiában. Csak kevesen gyászolták igazán a főhercegi párt. A vezérkari főnök, Franz Conrad von Hötzendorf, aki személyesen nem tartozott Ferenc Ferdinánd köréhez, emlékirataiban így értékelte az eseményeket: „Szerbia hadüzemelte volt ez Ausztria–Magyarországnak. Csak háborúval lehetett rá válaszolni.”

Június utolsó napjai és július a temetéssel, a bel- és külpolitikai egyeztetéssel telt. Németország, háborúra készülve Oroszországgal és Franciaországgal, elszalaszthatatlan alkalmat látott a pillanatnyi helyzetben. Oroszország, balkáni érdekeit szem előtt tartva, készen állt arra, hogy katonáit a térségbe küldje. Anglia a diplomáciai tárgyalásokon je-

Katonák várakoznak a bevagónírozásra az Újpest–Rákospalota állomás előtt**

lezte: egy német–osztrák–magyar és orosz–francia–szerb konfliktus esetén „nem marad távol”, az utóbbiak oldalán kész beavatkozni a történésekbe.

Mindennek következtében az események felgyorsultak. Ausztria–Magyarország ultimátumot adott át a szerbeknek. Július 28-án a Monarchia hadat üzent Szerbiának, augusztus 3-án Németország hadban állónak nyilvánította magát Franciaországgal, 4-én deklarálták a hadállapotot az angolok és a németek. Az öt európai nagyhatalom háborújában Oroszország, Franciaország és Anglia oldalán Szerbia, Belgium és Montenegró is hadba lépett. A hadi cselekmények már augusztusban megindultak: augusztus 2-án a németek megszállták Luxemburgot, 4-én átlépték a belga–német határt, a franciák 7-én betörték Elzászba, 12-én a Monarchia csapatai átkeltek az Alsó-Drínán¹.

Újpesti újságok 1914-ben

1914 augusztusában és szeptemberében Újpesten (vagy ahogyan akkor írták: Ujpesten) több újság jelent meg. A legrégebbi közülük az Ujpesti Hírlap (az 1888-ban alapított Ujpesti Hírlap és az 1891-től megjelenő Ujpesti Közlöny jogutódja) volt. Ezt a „társadalmi, szépirodalmi, egyesületi hetilap”-ot, amelyik vasárnaponként jelent meg, 1892-ben alapították. Főszerkesztője a korszak közismert újságírója, több lap szerkesztője és szerzője, Brankovics György, a felelős szerkesztő és laptulajdonos Tanács Dezső volt. Az ellenzéki Függetlenségi Párt lapja volt a csütörtökön és vasárnap megjelenő, 1903-ban indított Ujpesti Tükör, Dobozi István szerkesztésében. Az iparosok, kereskedők 1907-ben alapították a Klein Jakab által szerkesztett, hetente egyszer megjelenő Ujpest című lapot. 1908-tól adta ki az Ujpesti Keresztény Szociális Egyesület az Ujpest és Vidékét, Wertz József szerkesztésében. 1910-től jelent meg minden vasárnap dr. Cserba Dezső főszerkesztő nevével az Ujpesti Figyelő című ellenzéki politikai hírlap.

1914. július 5.

A sarajevói merényletet követő vasárnap július 5-én jelent meg először minden helyi újság. Az Ujpesti Hírlap a merénylettel kapcsó-

latban csupán az árván maradt gyerekeket sajnálta, akik apát és anyát egyszerre veszítettek. „[...] A mi belőle a politikai tanulságok és az igazságszolgáltatás lapjaira tartozik, az mind eltörpül a döbbenet pillanatában, ahhoz az emberi érzülethez képest, amely szívfacsaró szájalommal és fájdalommal osztózik a király és fejedelmi árvák szenvedéseiben.”² Az Ujpest vastag keretben, címlapon, vezércikkben kommentálta az eseményeket. A trónörökös és a neje címmel írt cikkét így fejezte be: „Vajon mit fog mesélni a történelem az ezután jövődőről? Jót-e vagy rosszat? Dicsőséget vagy megaláztatást? Ki tudja. Mindnyájan Isten kezében vagyunk! Annyi való, hogy rossz időket élünk, rossz csillagok járnak!” Az Ujpest és Vidéke A nemzet gyásza című, fekete keretben közölt írása megfelelt a legkényesebb udvari ízlésnek is. Felidézte a néhai trónörökös magyarok iránti rokonszenvét, melynek bizonyítékát az 1912-es makói hadgyakorlaton lehetett megtapasztalni, ahol is a japán és a román katonai attasén, továbbá Glattfelder Gyula csanádi püspökön kívül a „magyar trón várományosa” az állomásfőnök feleségével is elbeszélgetett. „A magyar nyelv gyakorlásában annyira ment [a trónörökös], hogy naponkint fordított német szöveget magyarra, és fordítva.” Az Ujpesti Figyelő gyászkeretben megjelent cikke (Ferencz Ferdinánd +) már nemcsak emlékezett. Fenyegetett is: „A kettős monarchia elleni vad gyűlölet durva lelkű istápolóit büntetésben kell részesítenünk. [...] A monarchia súlypontja Budapesten van. [...] a román, a szerb hódítani akar [...] Be Szerbiába!”³ Az Ujpest és Vidéke is megemlékezett a trónörökös pár meggyilkolásáról. Az írás

Lövészárookban, az olasz fronton

nemcsak azt jelzi, hogy a gyász nem volt egyetemleges, de azt is mutatja, miként lehet bármit bármilyen politikai hangulatkeltésre is felhasználni: „A nagy nemzeti gyászból Ujpest is kivette részét. Dr. Miklós Antal polgármester gyönyörű, kegyeletes emlékező beszédet mondott. És a terem, a Városháza nagyterme félig üres volt, 56-n voltak mindössze.⁴ És ami szomorúan jellemző, alig 3-4 zsidó, jöllehet a képviselőtestület 60 százaléka zsidó. Komolyan kell kérdeznünk, mit jelent ez? Ilyen nagy nemzeti gyászban nem ismerünk elnézést! Megvárjuk, hogy tiszteljék az ország fájó gyászát azok, akik seregestől jönnek össze, ha egy ujpesti zsidó díszpolgárságáról van szó.”⁵

Az ellenzéki Ujpesti Tükör a szarajevói gyilkosságot meg sem említette. „Fontos” dolgokról azonban beszámolt. Az egyik hír szerint „Varga Lília 22 éves takarítónő, azért mert a házban pletykáltak róla, a Király utca 30 szám alatti lakásán lúgkőoldatot ivott. Veszélyes égési sebeket szenvedett. A mentők a Károlyi-kórházba szállították.” Egy másik hír arról tudósított, hogy „Friedrich Rózsika és Halász Arnold tanító június 30-án tartották Sátoraljaújhelyen esküvőjüket.”

1914. július 12.

Az újságokban alig-alig találunk bármit is, ami a készülődben lévő viharra utalna. Az írások és a hirdetések hangneme azonban megváltozott. Megcsappantak a szórakozóhelyekkel kapcsolatos közlemények. Az előző lapszámok tele voltak új vendéglők megnyitásáról szóló cik-

Háborús sebesültek a kórházban

kekkel, ezek helyén most a jövő évi választásokkal kapcsolatos tudósítások, képviselő-testületi ügyek és egyesületi hírek olvashatók.

Az Ujpesti Tükör vezércikke, Társadalom és polgárság címmel, a magyarországi társadalmi-politikai élet alapvető problémáját érinti. „Nálunk még mindig az ősi származás, a kutyaőr, a pénz és a felekezeti irányítja a társadalmi életet. Ezek néznek farkasszemet egymással, s nézésük, tekintetük tüze, deleje, a gyűlölet mérges növényeit növeszti és táplálja. Ahol pedig gyűlölik az emberek egymást, ott gyűlölik a hazát, gyűlölik az Istent, gyűlölik a királyt [...] A polgári társadalom – nagyon helyesen jegyezte meg egy fővárosi polgári körnek a szónoka – ma nem tényezője az országnak.”

A közleményekben az aktualitásoké lett a vezérszólam. Az Ujpesti Tükör belső oldalain a választásokról és a választójogi törvényről ír. Az elsőről így: „Összeírják a választókat. Nagy harcok előtt. A jövő évi országgyűlési képviselőválasztásokat előkészítő központi választmány Ujpesten június 30-án tartott ülésében megalakította a választókat összeíró küldöttséget.” A másodikról emlígy: „Az új választójogi törvény tudvalevőleg annyira bonyodalmas és szövegezésében itt-ott teljesen érthetetlen, hogy nem csak a laikus közönség nem tud rajta eligazodni, hanem még a jogászoknak is fejtörést okoz megértése. Az ujpesti iparoskör vezetősége dicséretes felkérésére [...] dr. Szalay Sándor ügyvéd előadást tartott az új választójogi törvényről.”

Aktuális volt a városban az útburkolat ügye is. Az Ujpesti Tükörben ez volt olvasható: „Burkolják az ujpesti utcákat [...] a vilamos vállalatok 309 000 korona készpénzzel hajlandók hozzájárulni a munkálatok összegéhez, amely teljes egészében 892 000 koronával terheli a várost. [...] burkolás alá kerülnek a Vasút-, Ósz-, Baross-, Rózsa-, Kórház-, Viola- és Széchenyi-utcák. Ha ezen utcák burkolási munkái elkészülnek, a megmaradó fölöslegből aszfalttal burkolják a Tavasz-utcát, a Nyár-utcát [...]” Meg aktuális volt az utcai vécék ügye is. „Több illemhelyet! Ma már – olvasható az Ujpesti Tükörben – a modern haladás rohanó szekerébe bele kell kapaszkodnunk, másként elgázol bennünket, éppen ezért tehát be kell látnunk, hogy főváros köz-

vetlen közelében, hatvanezer lakosú városban kevés egy illemhely, amiért mielőbb felállítandó több is [...].”

1914. július 19.

Az Ujpesti Hírlap Hősök vére és honleányok könnyei áztatták ezt a földet című vezércikkében egységre szólít fel. Az Ujpest az első oldalon így ír: „A szarajevói véres merénylet óta minden nap újabb és újabb ellenőrizhetetlen hírek kerülnek forgalomba. [...] A lapok háborús hírekkel vannak tele, és erősen tartja magát a hír, hogy odaát Szerbiában mozgósítanak. [...] A közönség okosan cselekszik, ha nem ül fel a légből kapott, vagy éppen a fantázia által teremtett híreknek...” Az Ujpest és Vidékében Böngörfi Géza tanár Iskola zászlóaljunk című cikke olvasható az újpesti polgári fiúiskola zászlóaljáról, a nyolc évvel korábbi alapításról, a kiképzésről, az egyes katonai feladatok elsajátításáról.

A háború előszele elérte Újpestet...

1914. július 26.

Két nappal a hadüzenet előtt az újságcikkek nem hagynak kétséget. Az Ujpesti Figyelő több írásban is foglalkozik a háborús helyzettel. A vezércikk címe: Beteljesedett. „Az erkölcstelen politika és a gyilkosságok szakiskolája: Szerbia s az ő nyugati műveltséggel kipallérozott, de alul, balkáni vadságú emberei megérdemlik a leckét. [...] Mindennek van határa, de tán legmesszebb a mi türelmünk terjedt, melynek íme most módja nyíltott hogy végét lássuk. [...] Űtött a tizenkettedik óra. Ebből ami eddig volt, elég volt. Mindnyájan ott leszünk, ahova a haza fiait akármilyen rossz [!] időben szólítani fogja.” A Vihar, eső, háború című cikkben, ugyanebben az újságban, a rossz termés, a viharos időjárás, az iparosítás, az árvizek és a mezőgazdaság problémái után ez olvasható: „Ehhez a csapásokhoz csatlakozik a szerb konfliktus, mely mire e sorok napvilágot látnak, tán világtörténelmi folyamatot indít meg. Rossz termés és háború ennél több nem kell ennek az országnak. Egyedüli reményünk a hadsereg, mely annyi év óta először lesz abban a helyzetben, hogy mindenért kárpótoljon. Egy diadalmas háború, ez lesz alap-

ja a jövő fejlődésének.” És még egy „háborús” hír is olvasható ugyanitt: „Felkérlettünk illetékes helyről annak közlésére, hogy az osztrák–magyar bank a háborúval járó netáni krízis elhárítására minden eszközzel bír. Nincs tehát semmi kockázat abban, ha a bankban elhelyezett pénzeszegek továbbra is ott maradnak, mert a jegybank támogatásával a nagybankok úgy az egyesek, mint a kis és középintézetek hitelállományát erősíteni és semmiesetre csökkenteni fogják.” Az Ujpesti Tükörben, mely ezt követően beolvadt az Ujpesti Hírlapba, még élesebb hír is megjelent: „A 4. számú utasszáslóalj július 24-én, pénteken délután egy és öt óra között a Budapest területéhez tartozó óbudai hajógyári szigeten lévő gyakorló tér mellett éles robbanó gyakorlatot fog tartani és e célra azt a teret, amelyen a robbantásra kerülő tárgyakat felállítják, a hajógyári szigetnek az újpesti kikötő bejáratával szemben, körülbelül 1200 lépésnyi körívben a katonaság elzárja.”

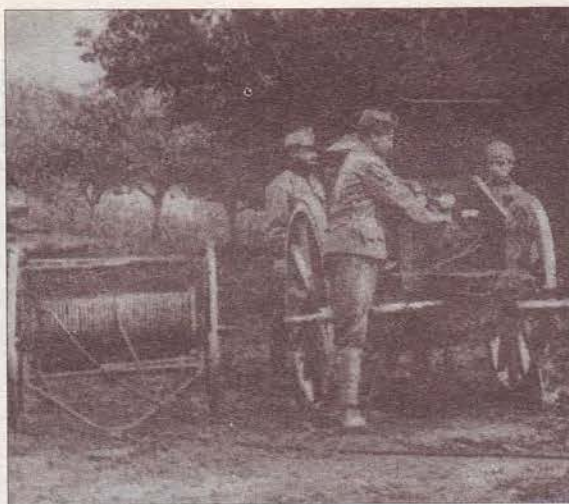
1914. augusztus 2.

Öt nappal azután, hogy a Monarchia hadiállapotban lévőknek nyilvánította magát Szerbiával, s azon a napon, amikor a német csapatok megszállták Luxemburgot, a megmaradt négy újpesti lap híreinek döntő részét a háborús események teszik ki. Valamennyi újság közli dr. Miklós Antal polgármester felhívását. A felhívást aláírta a polgármester mellett megalakult Polgári Segítő Bizottság képviselője is.

Gelle István újpesti lakos, I. világháborús hős a kórházi ágyon

Az Újpest és Vidéke Városunk és a háború című cikkében a jelen mellett felsejlik a jövő is: „Julius 26-án, vasárnap jött meg Újpestre is a mozgósítás híre. Ezrével lepték el az emberek a sarkokon kifüggesztett mozgósítási hirdetőményeket, melyek a nemtényleges állományu egyének bevonulásáról szoltak. Vasárnap, hétfőn és kedden egész emberáradat tolongott a városházára, ahol emberfeletti munkával intézték el a sok ezer jelentkező ügyét. Összesen 14 100 katonai szolgálatot teljesített tartalékos jelentkezett Újpesten. Ezek közül 7471 tartalékos még a hétfői napon bevonult. Újpestet tehát a mozgósítás óriási arányban érintette. Teljes egynegyedét [már-mint a város lakóinak a számához képest] kötelezi bevonulásra a mozgósítás. Alig van család, ahonnan az apa vagy a fiu ne vonult volna be. Van olyan család ahonnan az összes férfiak bevonultak és egy férfi sem maradt itthon a családban. A városháza előtt egész héten át feketéllett az emberek tömege, akik a mozgósítások legujabb híreit várták. Az utcákon az emberek hullámozása állandó volt. Még este 10–11 órakor is ébren volt mindennap az egész város. Mivel a mozgósítási rendelet hirtelen jött, másrészt a nagy munkanélküliség már eddig rendkívül nyomasztólag nehezedett a családokra, érthető tehát, hogy a bevonultak nagy százalékanak otthon hagyott családjai óriási nyomornak néznek elébe. Eddig – mint hitelesen értesültünk – 4000-nél többen jelentkeztek a városházán és kértek segélyt.”

Tüzérek a fronton. (A bal oldali kerék mögött álló katona a szerző nagypapja)

Csaták, sebesültek, halottak

A mozgósítás utáni negyedik héten, augusztus legvégén, szeptember elején került sor a frontokon a főerők összecsapására. A franciák és a németek Lotaringiában, majd az Ardenneken ütköztek meg, az angolokkal kiegészült franciák a Sambre folyónál vették fel a harcot a német erőekkel. Az osztrák–magyar haderő két frontszakaszon támadt. Augusztusban Szerbiában és Galíciában kezdtek harcolni. A déli fronton szeptembertől decemberig előrenyomultak, decemberben a szerbek ellenesapása következtében elveszítették korábbi hadállásaikat. A Monarchia vesztesége ezen a frontszakaszon halottakban és sebesültekben 150 000 fő volt. Az első sikerek után a keleti arcvonalakon is romlott a helyzet. A német–osztrák–magyar hadosztályok októberig Varsó és Przemysl vonaláig jutottak. Az oroszok ellentámadása novemberre visszavetette a támadókat, az osztrák–magyar sereget Krakkó és a Kárpátok közé nyomta vissza. A Monarchia vesztesége ezen a hadszíntéren 800 000 fő körül volt. A hátszágba egymás után érkeztek a sebesülteket szállító csapatok.

1914 szeptemberében Újpesten elh拉斯ztották az előre meghirdetett szépségversenyt. Újpest-Rákospalota vasútállomásra szeptember 11-én délelőtt érkezett meg az első 180 súlyos sebesült. □

* Az idézet Babits Mihály Húsvét előtt című verséből való.

** A 4-7. oldalon közölt I. világháborús fényképek dr. Ugró Zuárd tüzér hadnagy (dr. Ugró Gyula polgármester fia) hagyatékából valók, a 8. oldalon lévő fénykép dr. Derce Tamás tulajdona.

¹ Vö. Galántai József: Az első világháború. Budapest, Gondolat Kiadó, 1988, 77–209.

² Az 1914-es újságok cikkei eredeti helyesírással közöljük.

³ A magyar miniszterelnök, Tisza István gróf, ekkor még, félve a románok erdélyi betörésétől, Bécsben, a katonatanácson határozottan állást foglalt egy szerbiai háború ellen. Álláspontját csak július 14-én változtatta meg, amikor biztosnak tűnt Románia semlegessége.

⁴ A teremben 182 ülőhely van, s még százan férnek el a karzaton.

⁵ 1914. június 14-én valamennyi helyi újság beszámolt arról, hogy Wolfner Tivadart az önkormányzat díszpolgárrá választotta. Az Újpest és Vidéke köszöntő cikkében idézte dr. Venetianer Lajos főrabbit, aki „örömét fejezte ki, hogy a képviselőtestület Wolfnerben, a zsidóban is meglátta az érdemes embert”.

DR. SZERÉNYI ANTALNÉ

Az újpesti elemi iskolák története, 1. rész 1841–1869

Újpest mai gazdag iskola-rendszerének gyökerei az alapítás utáni első évekbe nyúlnak vissza. A fiatal település lakói iskolaüggyel először az 1841. augusztus 16-i összejövetelen foglalkoztak. Az uradalom képviselői, a település előljárói és Szépp Mihály dunakeszi plébános döntöttek „oskola elrendeltségében” és a tanító felfogadásában. Az ugyanez évi szeptember 16-i „tsődülésen” (közgyűlésen) az összes gyarmati lakosok jelenlétében megalakult a választmány (később iskolaszék). Ezen ugyancsak Szépp Mihály elnökölt, jelen voltak még az uradalmi ügyész, Hutiray Sándor és a község előljárói. Határoztak arról, hogy a tanító a jegyzői hivatalt is viselni köteles, fizetését a községtől kapja, a gyermekeknek megszabott díjat (havi 24 krajcárt) kell fizetni, s meg egyeztek abban is, hogy a keresztény iskolában izraelita vallású gyermekek is tanulhatnak. A pénzügyi dolgok kurátora Mildemberger Márton lett. Ezen az ülésen Verner Mihályt választották meg tanítónak.

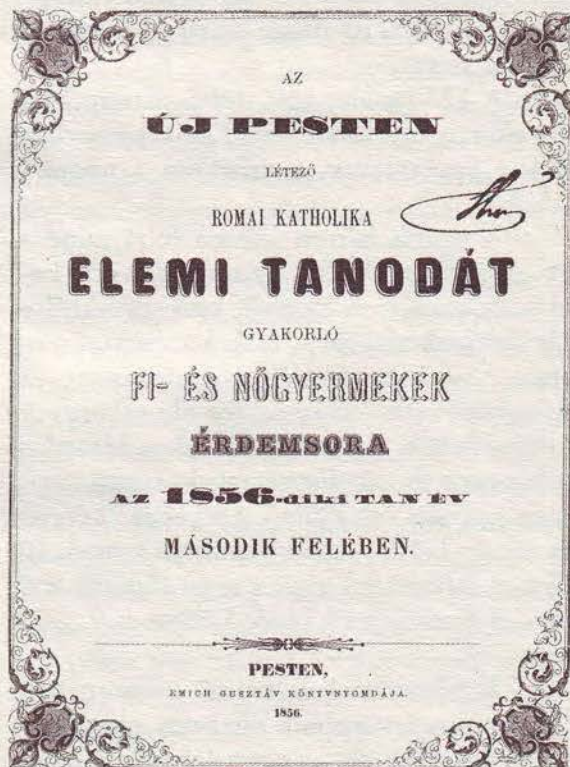
A tanítási tárgyakkal kapcsolatban és minden a tanításra vonatkozó kérdésben a döntés a fenti választmányt illette meg.

1842-ben a községi iskola mellett létrejött egy izraelita „nemzeti” iskola, melynek első tanítója Stern Márk rabbi volt.

1842-ben a dunakeszi plébános Holló Mihály lett, akit még ebben az évben Fótra helyeztek. Itt a földesúrral, Károlyi Istvánnal kialakult kapcsolata révén figyelemmel kísérte az újpesti iskolaügyeket. Holló Mihály agilis személyiség volt, a tanulást a fejlődés igen fontos tényezőjének tartotta. (Több mint 20 évig, az 1860-as évek végéig a váci egyházmegye keresztény iskoláinak inspektora [felügyelője] volt.) Bizonyosan hatott rá az új telepen megindult mozgalmas élet, a házépítés, az ipar és kereskedelem, látta a jövő virágzó város csírait. Nyilván tudta, hogy ehhez még több

tudásra van szükség, és a meglévő két iskola mellé egy harmadikat alapított, egy katolikus tanodát. Az egyházmegyei sematizmusban nyomon kísérhetjük, hogyan növekszik évről évre a tanulók száma. Az alapítás után 10 évvel – amint erről „Az Új Pesten létező romai katolika elemi tanodát gyakorló fi- és nőgyermekek érdemsora az 1856-diki tan év második felében” című értesítő tudósít – már több mint száz diák tanult itt.

Ilyen értesítőket ez idő tájt a gimnáziumok adtak ki. Tantárgyak voltak a hittan és „egyéb” jelöléssel a különböző tantárgyak csoportja. 1820-tól a szabadságharc bukásáig a magyar nyelv külön szerepelt, 1850-től bekeverült az egyéb kategóriába. Érdemjegyek voltak: „eminens” (magyarítva: kitűnő), „jeles”, „első rendű”, „másod rendű”. Ebben az ér-

Iskolai értesítő 1856-ból

demsorban szerepelt „elmaradt” jelölés is. Valószínűleg ez a tanulásban, tudásban való elmaradásra és nem az iskolából való kimaradásra utal. Ilyen minősítéssel sehol máshol nem találkozunk.

Ez az értesítő ennek az újpesti iskolának a jelentőségét bizonyítja. Ezt mutatja a nyomdavasztás is. Az érdemsor kiadója Emich Gusztáv könyvnyomdája Pesten. Emich Gusztáv a 19. század közepén Pest legjelentősebb nyomdása és nemzeti érzelmű könyvkiadója volt. Mivel Újpesten ekkor még nem működött hasonló vállalat, Holló Mihály Pesten keresett megoldást, de nem valami kis jelentéktelen műhelyt bízott meg. Gondot fordított a külső megjelenésre. Az értesítőt rendezett, csinos, sőt elegáns formában adták ki.

Az érdemsor (címlap és három oldal) 76 gyermek és 49 nőgyermek nevét és érdemjegyeit tartalmazza. Figyelemre méltó, hogy olyan korban, amikor a nőnevelés igencsak kezdeti fokon állt, ezen az ifjú településen 49 család tartotta fontosnak, hogy leánygyermekük írni-olvasni tanuljon, megismerjen valamit a világról. A beírt 125 tanulóból 2 meghalt, 1 kimaradt. A katolikus iskolában tíz izraelita vallású tanuló is tanult.

A 122 tanulót egy tanító, Krupp Mátyás oktatta egy teremben. Egyik padosorban ültek a gyermekek, a másikon a nőgyermek.

A tanítás három szinten folyt mind a két csoportban. Voltak „nagy olvasók”, haladók és kezdők. A használt tankönyvekről – más források alapján – csak közvetett ismereteink vannak. Általában imádságos- és énekeskönyveket olvastak, sőt álmokkönyvek is előfordultak. Kis számban voltak hivatalos tankönyvek is. A gyermekek kezdő csoportjában nem volt kitűnő, 4 teljes és 7 részleges jeles, a haladó csoportban sincs kitűnő, 10 teljes és 3 részleges jeles, a nagy olvasóknál 6 teljes és 4 részleges kitűnő, 5 teljes és 9 részleges jeles.

A nőgyermekek kezdő csoportjában kitűnő nincs, 1 teljes és 6 részleges jeles, a haladóknál 4 teljes jeles, a nagy olvasóknál 2 teljes és 4 részleges kitűnő, 5 teljes és 9 részleges

jeles (részleges: csak az egyik érdemjegye kitűnő vagy jeles).

A tanulók életkorára vonatkozóan nincs adat az értesítőben. Valószínű, hogy 9 és 12 éves gyermekekre vonatkoznak az érdemsor értékelései.

A beírt gyermekek társadalmi hovatartozását sem ismerjük pontosan. A nevek alapján azonban feltételezhetjük, hogy a község vezetőinek, a háztulajdonosoknak, a módosabb iparosoknak a fiai-lányai tanultak itt. A tanoda növendéke volt például Ackermann Ágnes, Kardos Katalin, Lövy Anna, Panek Mária, Seligmann Honora, a Kecskeméthy testvérek, Stern Samu, a Hóhn testvérek stb.

A községi iskolában korábban megállapított havi 24 krajcáros hozzájárulást megszüntették, mert sokan nem tudták megfizetni. Itt minden bizonnyal megmaradt, s valószínűleg Károlyi Istvántól és az egyháztól is kaptak támogatást.

Kérdés az is, hol folyt az oktatás. A községi iskola a Fő (ma: Árpád) utca 13. szám alatti községházán működött. A közügyek intézése és a tanítás sem helyileg, sem személyileg nem maradhatott egy kézben. Az 1854. április 22-i, Holló Mihály elnöksége alatt vezetett községi ülésen a jegyzői és a tanítói hivatalt szétválasztották.

Fejlődött közben az izraelita nemzeti iskola is. 1858-ban három tanítóval, 1867-ben már négy tanteremmel és négy tanítóval működött. A tanköteles korú gyermekek számának növekedése mulhatatlanul szükségessé tette a tanterem számának növelését, 1869-ben a község az Attila utcában vásárolt telken két tantermet épített. A katolikus egyház kétezer forintos államsegélyből ugyancsak két tantermet épített a saját telkén. Bizonyos, hogy ebben közrejátszott Károlyi István segítőkészsége és Holló Mihály buzgalma.

A fenti iskolák (katolikus és izraelita) népszerűsége arra készítette az újpesti evangélikus egyházat, hogy az evangélikus gyermekek számára oktatást biztosítson, ezért 1859-ben megnyitja az evangélikus elemi iskolát.

A kisközségből 1868-ra nagyközséggé fejlődött Újpestnek egy évvel később, 1869-ben négy elemi iskolája volt: egy községi, egy római katolikus, egy evangélikus és egy izraelita.

(Folytatjuk...)

Illusztrált napisajtónk első bűnügyi szenzációja Az 1878-as újpesti rablógyilkosság

Magyarországon 1877-ben jelentek meg az illusztrált napilapok. Napi rendszerességgel megjelenő újságokban ugyan már korábban is felbukkant nagy ritkán egy-egy kép (például Singer A. C. rövid életű Neues Pester Journalja 1870 augusztusában a porosz–francia konfliktus kapcsán néhány héten át képeket jelentetett meg), illetve képes melléklet, ám esetükben még nem beszélhetünk rendszeres illusztrációkról.

Az orosz–török háború szenzációjának hatására azonban már életképes napilapok jelentek meg – viszonylag aktuális – illusztrációval. Öt nappal a háború kitörése után, 1877. április 29-étől kezdve a Politisches Volksblatt – teljesen megváltoztatva addigi arculatát – már rendszeresen illusztrációval jelentkezett (ami azonban kezdetben még olykor – például az év őszén három héten át – elmaradhatott). Még ebben az évben e lap szerkesztője – kilépve a Politisches Volksblattból – új, illusztrált napilapot indított Neues Politisches Volksblatt címen. Az első magyar nyelvű képes napilap, a Budapest csak novemberben indult meg – bizonyíthatóan a fenti, német nyelvű lapok hatására.

Kezdetben e lapok – leginkább külföldi újságokból átvett – képeinek zöme természetesen a háború szereplőit, jeleneteit ábrázolta; hiányzott a nagyobb helyi szenzáció, „illusztráció-szerzésük” is igen kezdetleges volt még.

1878. január 26-án késő este három férfi – két testvér, Rózsa István és Gyula, valamint előbbi újdonsült barátja, Kellner Ignác – tartott az újpesti Pajor Nándor háza és egyben boltja felé. Fegyver is volt náluk, kés és revolver. Az idősebbik Rózsa huszonkilenc éves, mészároslegény, akárcsak húszéves öccse; társuk cipészlegény, huszonnégy éves. Mindhárman „rovott életű egyének”. Rózsa István például postarablásért is ült tizenöt hónapot;

Kellner a katonaságtól szökött meg. Amikor azonban a házhoz értek, már késő volt, a boltot zárva találták. Másnap, január 27-én tértek vissza a házhoz, este fél nyolc körül. A bolt helyiségben csak a szatócs Pajor volt ekkor, felesége és annak unokatestvére, Iperszky Júlia (aki már egy éve Pajoréknál lakott egy különálló lakrészben) a szomszédos konyhában, nyitott ajtónál teázott. Rózsák észrevették őket, amikor beléptek: azt hitték a nőrokonra, hogy a pék felesége, és majd hamarosan el fog menni. Azt mondták tehát Pajornak, hogy feltétlenül maradjon aznap tovább nyitva, mert visszajönnek még pénzzel: kenyeret és pálinkát akarnak venni, majd elmentek. Pajorné rossz szat sejtett, férje azonban megnyugtatta: ismeri őket, az ifjabb Rózsa és annak anyja néhány évvel azelőtt ott lakott a szomszédban. Mindenesetre abban állapodtak meg, hogy a férj majd a bolt helyiségben fog kiszolgálni, míg felesége a biztonság kedvéért töltött revolverrel a konyhában lesz. Iperszky asszonyság szóka szerint csak kilenc órakor tért nyugovóra. Alig vetette meg ágyát, sikoltást hallott a bolt felől. Azonnal bezárkózott, és eloltotta a lámpát; csak reggel találtak rá, minden ízében reszketett.

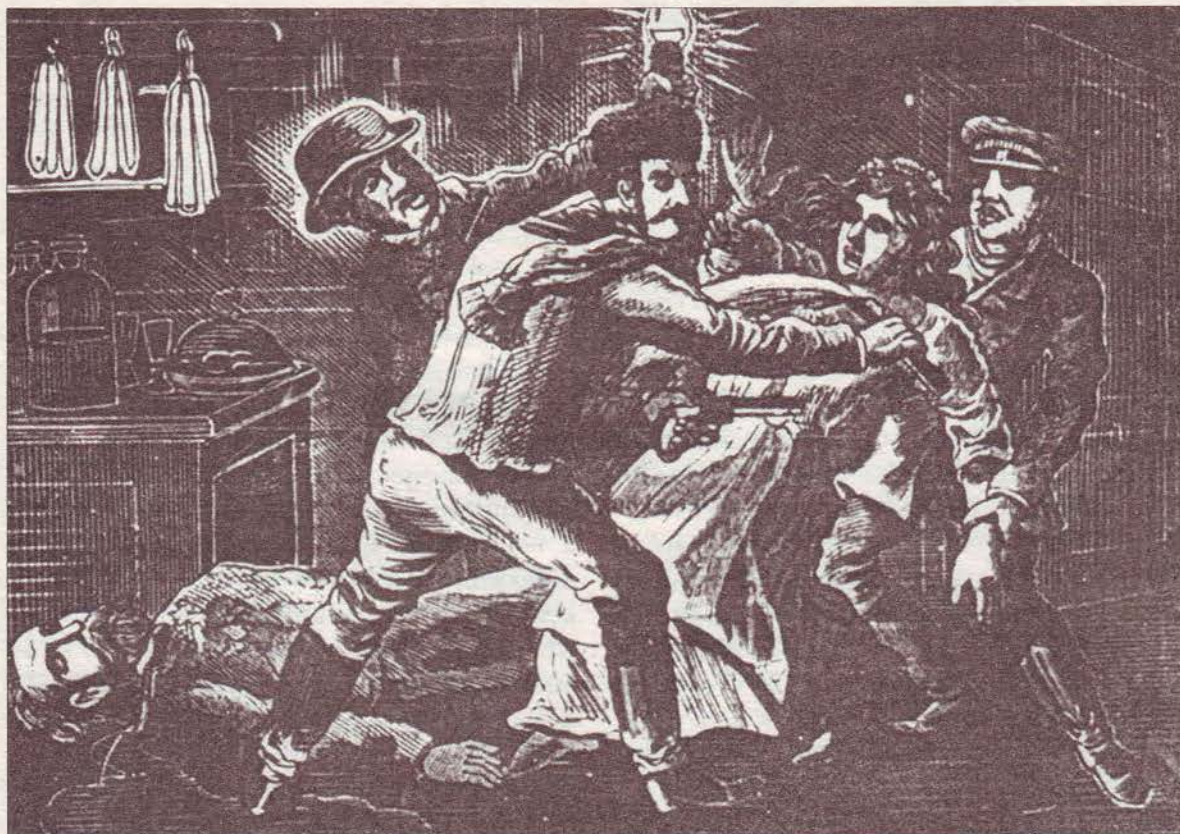
Az eseményeket pontosan nem lehetett rekonstruálni. Valószínűleg közösen tervezték ki a rablást, majd a gyilkosságot is azután, hogy Pajor felismerte az ifjabb Rózst. A szatócs és felesége holttestén is több – különböző késektől származó – halált okozó sebet találtak a boncolás során. Vélhetőleg Rózsa István döfte először a kését Pajorba, míg Kellner a konyhába rontva a nőre vetette magát. Az ifjabb Rózsa előbb a rúgkapáló szatócs, majd annak felesége meggyilkolásánál segédkezett. Sok pénzt nem találtak a háznál, száz-egynéhány forintot és egypár gyűrűn voltak kénytelenek megosztani. Iperszky Júlia vallomása nyomán – meg tudta nevezni a Rózsa testvéreket – hamar a tettesek nyomára bukkantak,

alig telt el huszonnégy óra a rablógyilkosság után, már mindhárman lakat alatt voltak.

A várost felkavarta a bűntény. Az emberek kezdeti megdöbbenése azonban hamarosan felfokozott kíváncsisággá változott. Például a kihallgatások színhelyének közelében mindig voltak érdeklődők: „A városház udvara telve volt kíváncsi nézővel, külön a városház előtt 6 rendőr alig tudta rendben és sorban tartani a nagy tömeget. – Különösen sok nő volt a tömegben, divatosan öltözött urihölgy, leány és cseléd.” Nemcsak az új típusú fővárosi napisajtó igyekezett kielégíteni a lakosság információéhségét; a gyilkosság után néhány nappal már a következő hír jelent meg több újságban is: „Az újpesti rablógyilkosságnak már akadt költőjük. Tegnap óta a piaczkon hangos torku sihederek nyalábszámra hordoznak egy füzetet, melyben a rémes rablógyilkosság rajzokban és magyar s német verses szövegben potom 3 krajczárért élvezhető.”

Rózsáék nyilvános végtárgyalása három napon át tartott, február 25–27-én – hatalmas érdeklődés mellett. „Fél-Ujpest bejött a fővárosba a mai végtárgyalásra [...] Pajorékat az újpestiek mind becsülték, tisztelték s képzelhető, hogy a gyilkosok bűnügye iránt körükben mily nagy az érdeklődés. A tárgyalási terem nem képes befogadni a jelentkezők tizedrészét sem, a kinn rekedtek készek az utcán reggel 9-től délután 2-ig álldogálni, csak hogy a teremből érkezetektől pár részletet meghallhassanak. A Fortunát a szomszédos bírósági épülettel egy csukott folyosó köti össze. Az utóbbi épületben van a vádlottak börtöne s a folyosó ablakain át az utcáról látható, a mint őket a fegyveres őrök a tárgyalási terembe vagy pedig onnan, a börtönbe kísérik. Ezt az alkalmat lesi órákhosszat az utcán többszáz főnyi néptömeg.” A tárgyalásokról hosszan beszámoló lapok kevésbé komoly jelenetekre is kitértek: „Egész élestárat hoztak magukkal az Újpestről megidézett női tanúk [...] mert reggel 9-től délután 2 óráig nem állja az em-

Az újpesti rablógyilkosság korabeli illusztráció

ber gyomra étlenül. Azért a komoly és izgalmas tárgyalás folyamában, dél felé egyszerre csak előtűntek a tanupad alól több rendbeli kosarak, szárnyasok, sonkák, szalámik és dióskalácsok, – a tanügyülekezet kínálja egymást, kínálta a háta megett ülőket. S az étvágy ragadt; a ki éri, utána nyúl a hideg ebédnek s kevés vártatra zsemlyeropogás, sütemény porczogás és csemmegés hatja át az egész termet.”

Rózsa Istvánt végül kötél általi halálra ítélték, öccsét – mivel még nem volt nagykorú – húsz év fegyházra. Az ítélet ellen Rózsáék fellebbeztek; ügyük végigment valamennyi felsőbb bírósági fórumon, de a király helybenhagyta a döntést. A katonaszökevény Kellner csak mint tanú vett részt a fővárosi tárgyalásokon; hamarosan állomáshelyére, Komáromba szállították, ott ítélték halálra.

Az esettel szinte valamennyi fővárosi újság részletesen foglalkozott. Több lap is riportert küldött a Rózsa testvérek börtönébe. Így tett az Új Budapesti Napilap is, amelynek tudósítója szerint „a napokban is egymásután 3 hirlapíró [...] volt nála, s már az – akasztófát akarták látni, amelyre az idősb Rózsát felkötik”. A tudósító szóba is elegyedett Rózsáék-
kal. István arra a kérdésre, hogy mi hiányzik neki, így sóhajtott fel: „Istenem, naphosszat is elolvashatnék!” Gyula azonban válogatósnak mutatkozott: „Olvasni szinte akarna valamit, hanem jegyzé meg arcfintorítva, ne afféle valóságos históriákat, mint amilyeneket neki a Fortunában adtak...” Az Egyetértés újságírója már a siralomházban, nem sokkal a kivégzés előtt kereste fel Rózsa Istvánt, és kérdezte meg tőle, hogy mivel foglalkozik egész nap. „Unalmasan telik az időm, nagyon – válaszolt ő halkán. – Ilyen »terítőket« csinállok, virágokat illesztgetek a tüllre”.

Rózsa Istvánt – aki mindent bevallott, sőt öccsét még védeni is próbálta s az utolsó pillanatig reménykedett a királyi kegyelemben – május 21-én kora reggel akasztották fel Pesten. Egész Budapest lázban égett, több ezer érdeklődő szeretett volna bejutni a kivégzés színhelyére: „az egész napot ma kizárólag Rózsa István kivégzése foglalkoztatja. A kerepesi utat délig sem lehetett megtisztítani a csöcseléktől, mely mindig várt valami látni valót”. A fővárosi lapok egy része, például a Budapest, elégikus hangnemben számolt be az esemény-

ről: „az ég felhőbe volt borulva, csöndes eső cseppek hullottak a földre, midőn a kíváncsi tömeg lelkiületében meghatottan oszla szét – s a társadalom egy szerencsétlennek hullájától rendes napi foglalkozásához térve, azon tanulsággal szaporitá az emberi közgondolkodást, hogy a becsületes munka, erkölcsös élet, sorával való megelégedés az embert a köztisztlet polczára – a bűn, a gyalázat, az erkölcsi vetemedés pedig akasztófára emeli”. Kellner Komáromban végezték ki – szintén nagy érdeklődés mellett, június 18-án.

Az újpesti rablógyilkosság kapcsán a Politisches Volksblatt jelentkezett először illusztrációval január 30-án: a Pajor házaspár fénykép után készült arcképét hozta. A Budapest a rákövetkező napon egy bizarr, magát a gyilkosságot ábrázoló címlapképpel jelentkezett. A német nyelvű lapban a rablógyilkosok arcképe is megjelent hamarosan, amit azután a Budapest is átvett. Az Új Budapest riportere szerint azonban „a képek, miket népbolondító zuglapjaink róla bemutattak, a legkevésbé sem hasonlítanak hozzá [Istvánhoz]. Intelligens arcu ifju, s ha fekete szalonkabát fődözné tagjait a durva fegyencdaróc helyett – bármely pesti szizzi-nek is becsületére válnék”. Véleménye

Ítélethirdetés a kivégzés előtt

szerint azonban az öcs portréját „a zuglaprajzoló eltalálták. A legelvetemültebb gonosztevőnek lehet csak ilyen arca”. A Politisches Volksblatt olyan – fiktív – illusztrációkat is megjelentetett, amelyek cellájukban ábrázolják a búsakodó, tétlen foglyokat. Február 26-án már egyszerre jelentettek meg képet a nyilvános végtárgyalás első napjáról, a német nyelvű lap azonban két nappal később, az ítélethirdetésről is illusztrációval emlékezett meg. Látható tehát, hogy a Politisches Volksblatt (és bizonyosan a Neues Politisches Volksblatt is) nagyobb számban és – többnyire – magasabb színvonalon jelentkezett képekkel, mint a magyar nyelvű Budapest. Mindez sokat számított a lapok közti üzleti, népszerűségi versenyben. Utóbbi lap egészen bizonyosan ebből az okból – hiszen ezt később maga a laptulajdonos is beismerte – szánta rá magát arra a lépésre, hogy május 21-én reggel – Rózsa István kivégzése előtt pár órával – olyan képpel jelent meg, amely már a bitófa alatt álló rablógylkosot ábrázolta (a Politisches Volksblatt ekkor a végső királyi döntés kihirdetését ábrázoló, a következő nap Rózsanak az anyjától való búcsúját megörökítő képpel jelent meg). Az első, illusztrált magyar nyelvű napilap főszerkesztője azonban nem adta nevét ehhez az akcióhoz, és két munkatársával együtt még május 20-án kilépett a szerkesztőségből. Döntésének okairól szóló nyilatkozatát több fővárosi napilapnak is elküldte, az május 22-én több újságban is megjelent: „a »Budapest« tulajdonos kiadója [...] a »Budapest« mai számában, határozottan kijelentett akaratom ellenére, és tiltakozásom dacára »Rózsa István az újpesti rablógylkos kivégeztetése« czim alatt egy képet adott ki, mely megrajzoltatott, kinyomatott, közrebozsátatott és szétküldetett, mielőtt maga a kép által ábrázolt szomorú tény megtörténhetett volna, és miután ezáltal [...] a legközönségebb ponyvairodalmi zuglap színvonalára lealacsonyította”. (Jegyezzük meg, hogy valóban a ponyvakiadványokra volt jellemző a képek előre rajzolása, sőt azoknak esetleg többször is való felhasználása! Hiszen éppen ekkor, az újpesti rablógylkosok végtárgyalásáról egy olyan füzetke is megjelent – még jóval Rózsa István kivégzése előtt –, amelynek címlapja már az elítélt kivégzését ábrázolta; ugyanezzel gyenge kivitellű képpel pedig – ugyanannál

a kiadónál – már 1877-ben is megjelent egy bűnügyi ponyva!)

Ezt követően indult meg bizonyos „irodalmi körök” illusztrált napilapok elleni támadásának első nagyobb hulláma. Nem csak a fővárosi újságok, több vidéki lap, így például az Abaúj-Kassai Közlöny is felháborodottan számolt be az újpesti rablógylkos esetéről: „Szegény Rózsa István még ott ült a siralomházban, búsulva nagy keservesen az emberi élet mulandóságáról, s bizonyára nem tudva azt, hogy az ő arczképét s börtöni életének minden jelenetét nagy tisztesség okáért nyomtatott újságokba pingálták ki: és már nyomták azokat az újságlapokat is, melyekben az ő felakasztási procedurája van berajzolva; s mire a hóhér levette az akasztófáról, odakint már hullatták a vén kofák és vén fiakkerekek könnyeiket a szomorú jelenetet képekkel illusztrált újságok elegikus hangon irt referádái felett.” A tiltakozás végül már nem is a Budapestnek fenti eljárása, hanem általában – igazságtalanul – a fővárosi német nyelvű „zuglapok” ellen szólt: „csak német humbuglapok közönsége bír olyan struccgyomorral, hogy ilyesmit béketűrőleg megemészsen; a magyar olvasó közönség az ilyesmit megveti”.

Az újpesti rablógylkosságnak tehát ez a sajtótörténeti jelentősége: az új típusú sajtó elleni konzervatív reakciók első – csak részben jogos – megnyilvánulása. Rózsa István kivégzése után néhány órával a Politisches Volksblatt különszámmal jelentkezett, címlapján a kivégzést bemutató – szintén vélhetőleg előre megrajzolt, de legalább nem előre megjelentetett – illusztrációval. Elképzelhető, hogy e lapszámot az utcán is árusították (törvényesen, hiszen a délelőtti órákban – még terjesztése előtt – ellenőrizhették tartalmát a városházán), hiszen a már idézett Abaúj-Kassai Közlöny cikkírójában, aki a kivégzés idején a fővárosban járt, ez maradt meg: „a dohánytőzsök megtelnek a hirlappal, mezitlábas gyerkőczök lépten-nyomon azt kínálják és a publikum veszi töménytelen mennyiségben”. Ez pedig azt jelentené, hogy a dualizmus első felének azon kivételes alkalmi közé tartozik ez az újpesti vonatkozású eset, amikor „rikancsok” jelentek meg a főváros utcáin. □

BAZSÓ GÁBOR–IVÁNYI JÁNOS

Az újpesti zsinagóga

Az első újpesti zsinagóga 1839-ben épült, a Bocskai utca elején. Az épületről rajzot vagy fotót nem ismerünk, valószínűleg az Árpád út két oldalán álló Meszhart (Magyar-szovjet Hajózási Rt., az újpesti köztudatban Mahart) házak 1953–54-ben történt építéskor bontották le. Helye ma közterület a Löwy Izsák utca Bocskai utcába torkolló végén.

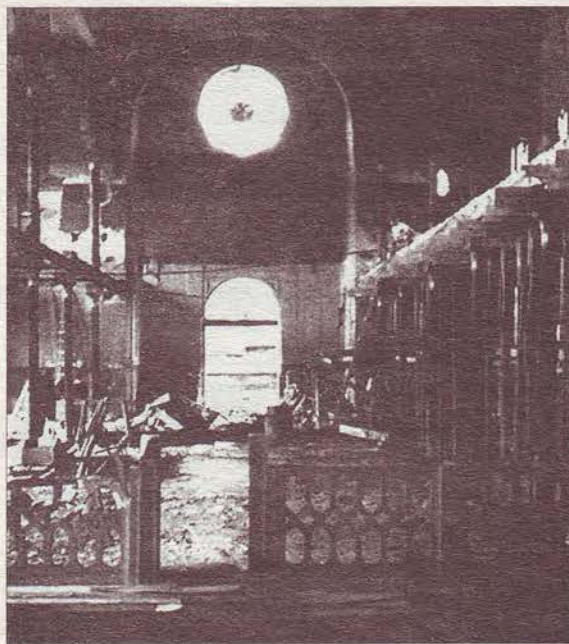
1885–86-ban építették fel a Berzeviczy utcában ma is működő neológ zsinagógát. A korabeli sajtó tudósításai szerint Greiner (vagy Gränner) budapesti építész tervezte, a kivitelezést Böhm Mátyás építőmester irányította. Mivel a historizmus budapesti építészettörténetében nem fordul elő tervezőként a megadott név, ezért felvetődik, hogy nem történt-e elírás, és nem a Monarchia későbbi nagy zsinagóga-építőjének, a bécsi Jakob Gärtnernek (1861–1921) fiatalkori művével állunk-e esetleg szemben. Gärtner 1889–1910 között tizenöt nagy méretű zsinagógát tervezett, például Debrecenben, Marosvásárhelyt, Szatmárnémetiben, továbbá négyet Bécsben. A Gärtner által 1891-ben tervezett, 1960-ban lebontott galgóczi zsinagóga (Hlohovec, Szlovákia) homlokzattagolásának bizonyos elemei nagyon hasonlítotak az újpesti részletekre.

A tervező személye kérdéses, az azonban nyilvánvaló, hogy az újpesti hitközség vezetői a pesti „főtemplomot” tekintették példának. Az alaprajzi elrendezés, a színes téglákkal díszített homlokzatok, a félköríves ablakok, de a toronysisakok tekintetében is az 1854–59 között épült, Ludwig Förster bécsi építész által tervezett Dohány utcai zsinagóga szolgált mintaként. A keleties elemekkel gazdagított félköríves romantika stílusát más műfajokban már tizenöt-husz éve nem alkalmazták, de az 1880-as évek zsinagógaépítészetében még uralkodó volt.

A művészettörténeti szakirodalomban találkozhatunk annak említésével, hogy 1896-ban pályázatot írtak ki neológ zsinagóga tervezésére Újpesten, s az első díjat és a megbízást

Böhm Henrik és Hegedüs Ármin nyerte el – akik három évvel később az újpesti városházát tervezték. A hitközségi iratok és visszaemlékezések azonban nem tudnak ilyen tervpályázatról. A Berzeviczy utcai tekintélyes méretű zsinagóga felépülte után tíz évvel annak nem is lett volna értelme. Hogy az eredeti épületet a Böhm–Hegedüs szerzőpáros tervezte volna, az kizárt, hiszen ők csak 1890-ben, illetve 1891-ben szereztek diplomát a budapesti Műegyetemen.

A rendelkezésre álló iratok, illetve visszaemlékezések alapján a hitközség vezetői szerint a zsinagóga egy ütemben épült meg a jelenlegi formában, de a művészettörténeti elemzés azt mutatja, hogy a nyugati homlokzat az épület többi részénél későbbi stílusú. Az egykorú építészeti sajtóból és a tervező hagyatékában fennmaradt iratokból lehet tudni, hogy 1909-ben Baumhorn Lipót bővítette az épületet. A nyugati rózsablak mérművének formája ismétlődik a Baumhorn által 1908–1909-ben épített Aréna úti zsinagógán (Budapest XIII., Dózsa György út 55., ma sportcsarnok), illetve a ma már nem álló, 1907-ben épült makói zsinagó-

A Berzeviczy utcai zsinagóga, a második világháború után

gán, utóbbi helyen a körablakot övező, vörös téglacsík is megjelenik, amely a vállvonal kiemelése nélkül fordul át.

1944-ben a zsinagógát kifosztották, újjáépítésére 1946-ban került sor. A háború előtt meglévő, a főhajó feletti, eredetileg kazettás mennyezetet anyagi okokból a mai napig nem sikerült helyreállítani. A karzatok fáfödémek olyan mértékben tönkrementek, hogy – az öntöttvas oszlopok felhasználásával – azokon felülbordás monolit vasbeton födém készült, fa járőfelületekkel. A zsinagóga dél felé megnagyobbított kertjében 1947–48-ban emlékművet építettek.

Ha az épületegyüttest megtekintjük, a Berzeviczy utca és a József Attila utca sarkán a mártíremlékművet látjuk, amelyhez a Berzeviczy utcában kovácsoltvas kerítés kapcsolódik. Közvetlenül a kerítés mögött, az udvar terében szabadon áll a zsinagóga. A zsinagógától északra az 1912-ben épült rabbilakás található, amelyhez a zsidó szeretetotthonnak a Liszt Ferenc utca sarkán a legutóbb, 2004-ben átadott épület-szárnya csatlakozik.

A téglalap alaprajzú zsinagóga rövidebbik oldalával néz az utca felé. A reprezentatív főbejárat az átellenes oldalon, a kert hátsó részén nyílik, úgy, hogy attól öt méterre a szomszéd lakóház kerítésfala húzódik. Kérdés, hogy milyen szempontok alapján választotta a hitközség ezt az előnytelen fekvésű telket. Megjegyzendő, hogy az említett galgóczi zsinagóga is hasonló diszpozíciójú. A bejárat ugyan rejtve van, a zsinagóga mégis harmonikusan illeszkedik kisvárosias környezetébe. Zömök tornyaival úgy emelkedett az egykori földszintes épületek fölé, hogy jelezte a kultusztemplom-funkciót, de méretei nem nyomták el a szomszédos házakat. A hagymasisakkal koronázott tornyok között díszes keretű körablak található, amely alatt magyarul és héberül olvasható Ézsaiás próféta könyvének egy mondata: „Az én házam minden nemzet imaháza, így szól az Úr. Esaj 56,7”.

Az 1885–86-ban épült utcai és oldalhomlokzatok stílusa a romantika „félköríves” változata, korabeli német elnevezéssel „Rundbogenstil”. A falakat vörös és sárga téglából rakott, átlós raszterű minta díszíti. A párkányok, nyílászárók keretezések és a tornyok felső szintjén megjelenő falsávok vakoltak. Bizonyos források szerint, a

bővítés során – tehát a 20. század elején – épült hátsó homlokzaton már a tagolóelemek is téglából készültek, a keletinél nagyobb rózsablatot körács díszíti. Az igényesebb anyaghasználat arra utal, hogy a ma alig látható belső homlokzatot főhomlokzatnak szánták. A nyerstégla mintázata követi a másik három homlokzaton meglévőt, csupán a falmezők átlós rácsozata sűrűbb kissé. A nyílászárók, párkányok és az oromzat viszont itt már a késői historizmus formavilágát mutatják.

A belső tér kialakítása a Dohány utcai zsinagóga elrendezését követi. Az épület háromhajós, oldalkarzatos elrendezésű csarnok. A mellékhajók végeiben található a lépcsőházak. Bizáncias fejezetű öntöttvas oszlopok földszinti sora tartja a karzatot, amelyen ritkábban elhelyezett ugyanilyen oszlopok támasztják alá – keresztbe fordított öntöttvas „vállkövek” közbeiktatásával – a kétszintű mennyezetet. Az oldalhajók fölötti félnyereg és ezek folytatásában a főhajó feletti nyeregterő főállásai ugyancsak ezeken az oszlopon nyugszanak. Külső megjelenésében a tető egységes nyeregterő képét mutatja. Keresztirányban a teret monumentálisan tagoló, félköríves hevederek feszülnek, a hosszirányú acélgerendákat pedig az alsó két szinten levőknél kisebb, azok minden második oszlopának folytatásában hasonló kialakítású szerkezetek támasztják alá. A nemesen egyszerű, oszlopokkal és ívekkel díszített frigyszekrény függőnyét az épület 1996-ban történt felújításkor készítették. A függőny feletti ívmezőben a törvénytáblák láthatók, kétoldalt kisebb fülkék keretezik a kompozíciót. A frigyszekrény feletti karzat volt az orgona eredeti helye, de az 1910-ben felállított hangszer 1944-ben elpusztult. A jelenleg használt – a kecskeméti zsinagógából származó – orgona a szemben levő karzaton áll. A bimát, azaz a Tóra felolvasására szolgáló pódiumot finoman tagolt rács határolja, amely az 1909-es átalakítás idején készülhetett. A tóraszekrény körüli padok Hajós Alfréd tervei alapján készültek az újpesti Eichel Dezső Minerva famegmunkáló és faárugyárában, 1946-ban.

A zsinagóga Újpest egyik első reprezentatív középülete volt. Építészeti megformálásának magas színvonala már az 1880-as években jelezte, hogy az ipari peremtelepülés önálló kulturális arculatú várossá szándékozott válni, mint ahogy ez a 20. század elejére meg is valósult. □

DR. HENCSEI PÁL

Kende Rezső dr., az 1928-as olimpia tornász résztvevője

Kende Rezső kétszeresen is kötődik Újpesthez: egyrészt a Könyves Kálmán Gimnáziumban tanult, másrészt az UTE tornásza volt. Kétszeres „csúcstartó” is: 96 évesen ő a legidősebb Könyves-diák (1927-ben érettségizett), valamint az 1928-as amszterdami olimpián részt vett magyar sportküldöttség egyetlen élő tagja.

A Kende család Rákospalotán lakott. A szülők Rezső fiukat az elemi iskola elvégzése után, 1919-ben az újpesti Állami Főgimnáziumba íratják be, ahol Szetey Endre volt az osztályfőnöke.

Nagyon jó képességű osztálytársai voltak. Köztük volt Major Tamás, a későbbi Kossuth-díjas színész, a Nemzeti Színház színésze, igazgatója, főrendezője. Béll Béla meteorológus lett, a Magyar Tudományos Akadémia tagja, a Magyar Meteorológiai Társaság elnöke. Claus Alajos Kossuth-díjas kohómérnök, a hazai vaskohászat meghatározó személyisége volt. Pastinszky István híres bőrgyógyász szakorvos lett, több mint ötven éven át a budapesti Központi Katonai Kórház munkatársa, osztályvezető főorvosa. Kende Rezső legjobb barátja Zsuffka Viktor volt, aki tízszer nyert országos bajnokságot rúdugrásban, a berlini olimpián a hatodik helyen végzett.

1929-ben Kende Rezsőt felvették a Postára, gyakornokként a szolnoki postahivatalhoz osztották be. Rövidesen a tornászövetség kérésére Demény Károly államtitkár, a Posta vezérigazgatója áthelyezte Budapestre. 52 évig, 1981-ig volt a Posta alkalmazottja. Számos munkakörben dolgozott, többek között a távbeszélő-igazgatóságon, az anyaghivatalban, a központi kábelüzemben, a jogi és igazgatási osztályon. Részt vett a sokkötetes postai árjegyzék szerkesztésében is.

Tanulmányait a Pázmány Péter Tudományegyetemen folytatta, ahol 1933-ban szerzett államtudományi doktorátust. Tavalý – egy

nagyon szép ünnepség keretében – vette át a jogutód egyetemen, az ELTE-n rubin diplomáját. A jogi doktorátus megszerzése után elvégezte a postatiszti tanfolyamot is.

A gimnáziumban Zsigmond Géza testnevelő tanár ismertette meg a szertornával. Természetesen már előtte is sokat mozgott, és különféle „tornagyakorlatokat” végzett rákospalotai kertes házuk udvarán, a szőnyegporoló rudat, az akác- és gyümölcsfákat használva tornaszerűl. Ezeken gyakorolta a függeszkedést, a kelepfelhúzóást, a térdfellendülést. A Könyvesben végzett komolyabb felkészülés és intenzív edzések után, hatodikos gimnazistaként vett részt először a KISOK-versenyen. 1926-ban azután az országos középiskolai bajnokságon összetett egyéniben és nyújtón első, korláton második lett, 1927-ben összetett egyéniben a második helyen végzett. Iskolai csapatuk mindkét évben bajnok lett, s a városnak szerzett dicsőséget jutalmául Újpest város tanácsától ezüst babérkoszorút kaptak.

Dr. Kende Rezső

Érettségi után több társával az UTE tornásza lett, ahol Zsigmond Géza testnevelő tanár és Békéssy Győző tornász olimpikon vezetésével sikeres, jól dolgozó szakosztály alakult ki. 1927-ben bekerült az olimpiára készülő válogatott keretbe, ahol 19 évesen ő volt a legfiatalabb.

Az amszterdami olimpián nem szerepeltek sikeresen. Csapatuk életkorátalaga magas volt, hárman 34 és 40 év, négyen 22 és 30 év közöttiek voltak. Ezenkívül a világháború óta ez volt az első világverseny, amelyen csapatuk indult, és nem rendelkezett nemzetközi tapasztalatokkal. Legjobb egyéni tornászuk Pelle István volt, aki négy évvel később két olimpiai bajnokságot nyert. Amszterdamban Kende Rezső volt a csapat második legjobbja, de ez is csak az 57. helyet jelentette az összetett egyéniben.

Idehaza az UTE csapatával 1928-ban és 1929-ben egyaránt másodikak voltak az összetett csapatversenyben. Összetett egyéniben harmadik és negyedik helyen végzett, és

különböző szereken további öt harmadik helyezést ért el. 1930-ban átigazolt az UTE-ból a Postásba. A luxemburgi világ bajnokságon már a Postás versenyzőjeként vett részt, ahol csapatuk a negyedik helyet szerezte meg. Ez volt a Postás SE első világ bajnoki helyezése. Munkahelyi elfoglaltsága, egyetemi tanulmányai és a családalapítás miatt a későbbiekben nem tudott kellő intenzitású edzőmunkát folytatni, de néhány évig indult még alacsonyabb szintű versenyeken. Az aktív tornázás befejezése után a szakosztály vezetésében dolgozott, az 1940-es évektől több mint 50 éven át bíraskodott. A bíraskodást 92 éves korában hagyta abba. A Postás Sportegyesület nem feledkezett el róla, a napokban is részt vett az egyesület 105. éves közgyűlésén.

Kende Rezsőnek négy gyermeke van, közülük a két fiú külföldön, a két lány idehaza él családjával. 12 unokával ajándékozták meg. Felesége halála után újra megházasodott, második feleségével él több mint harminc éve. □

A Könyves Kálmán Gimnázium tornászcsapata (Kende Rezső az első sorban jobbra)

A legrégebbi könyv...

A Könyves Kálmán Gimnázium könyvtárának féltve őrzött kincse Pápai Páriz Ferenc latin–magyar, magyar–latin szótára. A könyv majdnem 300 éves, 1708-ban nyomtatták Felvidéken, Lőcse városában, Brewer Sámuel nyomdájában. Írója, a hírneves nagyenyedi professzor, Pápai Páriz Ferenc kora egyik legjelesebb tudósa volt. Pax Corporis („A test békéje”, 1690) című munkája az első nyomtatott orvosi könyv volt Magyarországon.

Tanulmányait Gyulafehérvárott, Marosvásárhelyen, Kolozsvárott és Nagyenyeden kezdte, majd 1672 tavaszán külföldi útra indult. Lipcsében, Bázelen orvostudományt, Heidelbergben bölcsészetet hallgatott. Hazatérése után Apafi Mihály erdélyi fejedelem a nagyenyedi kollégium orvosprofesszori székét kínálta fel neki. A kollégiumban tanított görög nyelvet, bölcséletet és erkölctant, valamint orvoslást és természettudományokat.

15 évi kemény munkával, 1690 és 1705 között készítette el latin–magyar szótárát, amely Dictionarium Latino-Hungaricum címen 1708-ban jelent meg. Élete végéig dolgozott a szótár magyar–latin kötetének megírásán. Utolsó éveiben megvakult, így diktálta feleségének szótárát, de művét nem tudta befejezni.

Ez a munka a mai napig egyike legalaposabb és legbősegebb latin szótárainknak, az egyetemi latintanításban és a nagyközönség értő latin nyelvhasználatában mindmáig pótolhatatlan segédkönyv. Alapvető fontosságú a művelődéstörténet számára és a nyelvtörténeti kutatásokhoz is.

Nem tudjuk, hogy a kötet milyen körülmények között került könyvtárunkba. A tulajdonbélyegző alapján megállapítható, hogy nem volt más könyvtár tulajdona, tehát magánszemélytől jutott hozzánk, valamikor 1908 és 1921 között. Az eredeti, sötétbarna bőrkötés sérült volt, ezért 2003-ban a Nemzeti Kulturális Alapprogram pályázatának segítségével restauráltattuk a művet.

A címlapon Pápai Páriz Ferenc jelmondata is olvasható: „Opere et veritate”, „Cselekedettel és valósággal”. A kötet első, terjedelmesebb része a latin–magyar szótárrész. Külön címlappal, de egybekötve a magyar–latin rész ezután következik. A kötetet Tsétsi János sárospataki professzor rövid nyelvtani, helyesírási összefoglalása zárja. A magyar szótár részben jól látható, hogy egy-egy szó hány alakban fordult elő, milyen továbbképzett formái voltak akkor ismertek.

Nemcsak a nyelvtörténészek számára érdekes olvasmány ez a szótár, az internetet böngészve azt találjuk, hogy ma is hivatkoznak rá. A Magyar Olajipari Múzeum honlapján találunk utalást erre a műre, s ebből tudjuk, hogy a „kőolaj” szó már a 16. században is ismert volt. □

Egy eltűnt épület emlékei

2004 februárjában ismét egy szép újpesti épülettől kellett búcsút vennünk. A Baross utca 84–86.-ban állt neobarokk stílusú lakóháztól, melynek egykori tulajdonosa Mocsáry Nándor gyáros volt. A kor legdrágább anyagaiból és a lehető legjobb minőségben építetett villa utcai homlokzatán látható amoretek Mocsáry fiait (Nándort és Györgyöt) mintázták. A családi hagyományaik szerint, 1938-ban épült polgárházhoz 800 négyszögletes telek tartozott, melynek hátsó felén a Metallum Bronzöntöde és Fémötvözetek Gyára működött. Az átlagosan 20 főt foglalkoztató kisüzem elsősorban a Tungsram Rt. számára gyártott precíziós fémötvözeteket, de közvetlen európai exportra is dolgozott. Legjelentősebb partnerei között volt a Bugatti

gyár, melynek világhírű autóihoz különleges csapágyakat gyártott a cég. Az ifjabbik Nándor a mérnöki gyakorlati ismereteket is Olaszországban szerezte, majd átvette édesapjától a gyár irányítását. Üzemüket 1951-ig vezethették, az államosítás után családjukat kitelepítették.

A vállalat sikeres működése nagypolgári miliőt biztosított Mocsáry Nándoréknak. Jövedelmüket jótékonyági és művészetpártoló célokra is felhasználták. Villájukban sokszor volt vendég többek között Berda József és Somlay Artúr. Emeleti erkélyükről, „páholyból” tekinthették meg az UTE mérkőzéseit. A szomszédság több területen is szoros kapcsolatot eredményezett a sportegyesülettel.

A gyár egyik szakszervezeti vezetője például egyben az UTE társadalmi vezetőségének is tagja volt. □

A Mocsáry villa és a Metallum

Az őszi erdő díszei, a gombák

A csapadékos idő beköszöntével egyre nagyobb számban jelennek meg a gombák az újpesti erdőkben és réteken. A színpompás őszi lomboszat mellett a föld felszíne fölé emelkedő változatos megjelenésű termőtestek is a nyugovóra térő természet hírnökei. Az élővilág modern rendszerében a gombákat ma már nem a növények közé, hanem egy teljesen különálló országba soroljuk. A növényektől eltérő módon a gombák nem képesek szerves anyagokból felépíteni testanyagaikat a napfény energiájának felhasználásával. Életmódjukat tekintve lehetnek élősködők, holt szerves anyagokkal táplálkoznak, és szoros együttélésben, szimbiózisban is élhetnek más élőlényekkel. Testszerveződésük lehet egysejtű, fonalas és telepes. A telepes szerveződésű termőtestek a talaj és a különböző elhalt és élő növényi részekben tenyésztő gombafonalak tömegéből fejlődnek ki. Kirándulásaink során leggyakrabban a valódi gombák törzsébe sorolt fajok termőtesteivel találkozunk, amelyek a tömlősgombák vagy a bazidiumos gombák osztályába tartoznak.

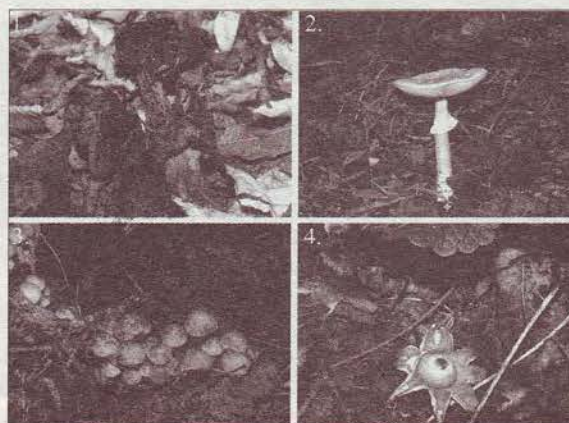
A tömlősgombák közé soroljuk a gombafajok mintegy kétharmadát. A legfejlettebb termőtestű tömlősgombák a kucsmagombafélék családjába tartoznak. Ezek termőteste kalapszerű süvegre és tönkre különül. A Farkas-erdő homokos részein gyakran találkozhatunk egyik képviselőjünkkel, a szürke papsapkgombával (*Helvella lacunosa*) (1. kép), amelynek szürkésbarna színű tönkje valamivel világosabb a kalapnál. Húsa törekeny, fehér. Étkezésre nem használható.

A bazidiumos gombák jellegzetes spórák képző szervükről kapták a nevüket. Ezek a kalaposgombák termőrétegében helyezkednek el, és róluk fűződnek le a gomba szaporítósejtjei, a spórák. A szél szárnyán terjedő spórákból a nedves talajon gombafonalak (micéliumok) fejlődnek, amelyek szövedéke képezi az újabb termőtest alapját. Ismerkedjünk meg néhány fajukkal, amelyek Újpesten is sokfelé előfordulnak!

A Farkas-erdő legveszélyesebb gombája a gyilkos galóca (*Amanita phalloides*) (2. kép). Enyhe, csapadékos időben a lakótelep-közelében bokros részekben jelenik meg tömegesen. Kalapbőre fehér, zöldes vagy zöldes-barnás színezetű. A kalap formája eleinte gömbölyded, majd kiterülően lapossá válik. Tönkje és lemezei is fehérek, ami lehetővé teszi az erdőben szintén gyakori csiperkegombáktól való elkülönítését. A gyilkos galóca tönkjének alsó részén bocskor, a felső részén gallér van.

A fatönkökön csoportosan nőnek a közepes termetű, mérgező kénvirággombák (3. kép). Közös jellemvonásuk a lemezek zöldes árnyalata. A sárga kénvirággomba (*Hypholoma fasciculare*) lemezei a kezdeti zöldes kén-sárgából olajzöldre, majd zöldesbarnára változnak a termőtest öregedésével.

Az erdő különleges gombája a gyakori csillaggomba (*Geastrum sessile*) (4. kép), amely többnyire fenyvesekben terem, de lombdombokban is előfordul. A nem ehető gomba csillaghoz hasonló formája úgy alakul ki, hogy a termőtest külső burka sugárirányú szeletekre hasad. Ha a csillaggombát víz éri, akkor a termőtest sugárirányú szeletei újra összecuszkódnak, és megvédi a termőtest belsejében elhelyezkedő spóratömeget a túlzott nedvesedéstől. Ezt a jellegzetes, egymás után többször is kiváltható higroszkópos mozgást a teljesen kiszáradt, már elhalt gomba is jól mutatja. □

JOLSVAI ANDRÁS

A legidősebb Fábián fiú

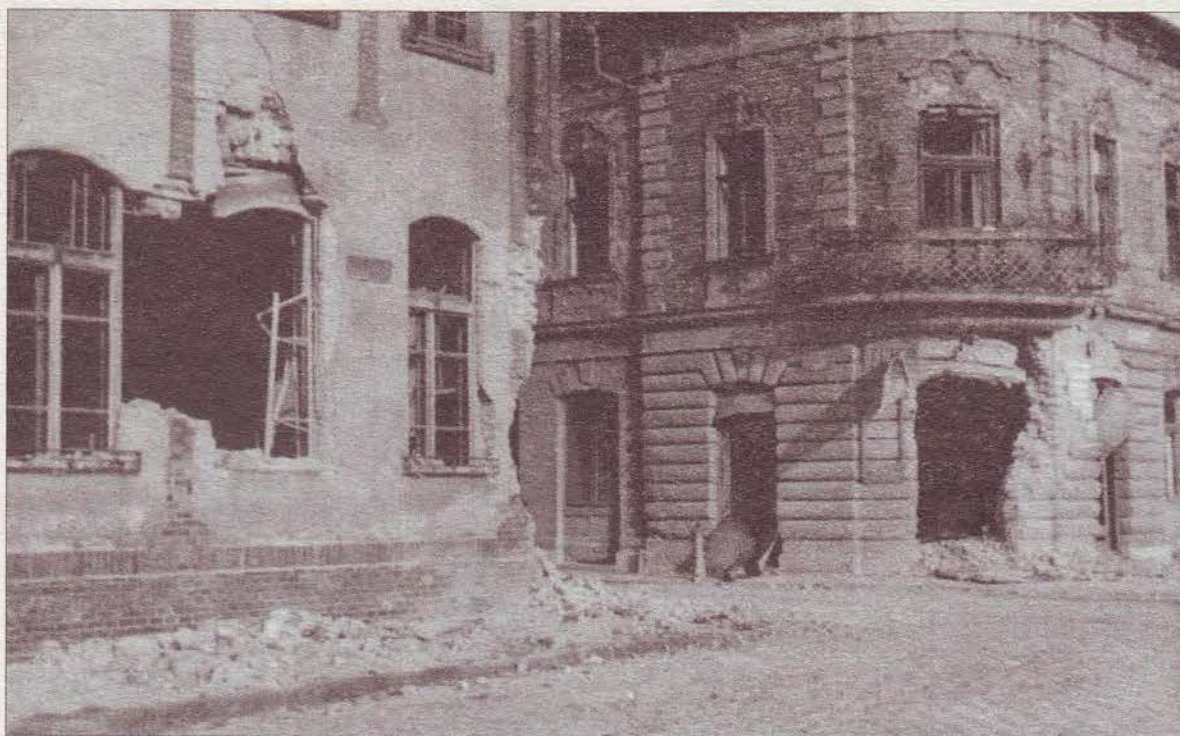
Két és fél éves voltam akkoriban.

Mégis teli vagyok emlékekkel.

Látom nagyanyám elvékonyodó száját, ijedt szemét, látom, ahogy kendőt terít magára, s hallom, amikor azt mondja: elmegyek sóért, cukorért. Látom az égig érő lángokat a kétsaroknyira lévő gyógyszerértárban, hallom a szüntelen robbanásokat, ahogy a tűz, egymás után, eléri a vegyianyagraktárakat. Látom a szomszédék két kamaszfiát, ahogy egy hatalmas fekete zongorát cipelnek a pincébe. S látom, tisztán látom azt a faspincét, ahová mi is leköltöztünk néhány napra, amikor a harcok a leghevesebbek voltak. Látom az asszonyokat, petróleumfőzőn melegítik az ebédet, a férfiakat, akik farönkön ülve ultiznak az imbolgó lámpa fénykörében, s a szomszéd feleségét, Ildikó nénit, aki Cho-

pint játszik egy újpesti kertes ház alatt, s a zongorát vékony szénporréteg lepi be. Aztán hallom apámat és nagyapámat, suttogva, fojtott hangon beszélnek a konyhakredenc mellett, apám Kossuthot szív, nagyapám Nikotex Munkást, az egyik azt mondja, nincs mód várni tovább, a másik, hogy ezt a beteg gyereket pedig nem lehet átvinni a határon, tegnap is harminckilenc fok volt a láza. Aztán egy kórházi ágyat látok, éterszag van, s a torkomban hatalmas, véres lyuk tátong: most már nem lesz semmi baj, mondja egy aranyhajú nővér, és szeretettel végigsimít az arcomon.

Ilyenekre emlékszem. Megmagyarázhatatlanul, de mégis. Pedig valóságos emlékem nem lehetne, s ezekről a napokról aztán senki nem beszélt hosszú éveken át. Apám mégiscsak átment a határon az utolsó pillanatban, egy évtized múltán láttam legközelebb, aztán így is, évtizedenként: s bár mindketten

1956. november 5. Az újpesti Attila utcai elemi iskola a szovjet támadás után

akartuk, nemigen tudtunk már mit kezdeni egymással. A szomszédaink elköltöztek, a nagyszüleim pedig, akikkel ott maradtunk az újpesti házban, végleg magukba zárták a külvilág történéseit. Talán mert féltek, talán mert megöregedtek, talán mert azt gondolták, jobb, ha magam tanulom meg, mi vár odakint. És mégis, akkor is, a hallgatás hosszú évtizedeiben, cseperedvén, emlékszem mindezekre: elkopott félmondatok, tétova gesztusok, kettétépett fényképek romjain építve fel magamnak ezt az időszakot.

Aztán jött az a vasárnap. Hatvanvalahányban.

Tudni kell, hogy régen a házunkkal szemben volt egy kocsmá, mint egy falusi fogadó, olyan. (Az egész Istvántelek elég falusias volt még akkoriban.) Egy nagy helyiség, pléh-pult a csaposnak, kockás terítővel letakart fasztalok, a falon működési engedély, két oklevél, egy vándorászóló meg egy néprádió. Oldalt kijárat az udvarra: lengőteke- és snúrpallya, orgonabokrok, le egészen a vasútig. Ebbe a kocsmába járt a nagyapám vasárnaponként, ebéd után. Volt egy törzsasztala, törzsbarátokkal, megittak egy sört, és kártyáztak kicsit. Egy-másfél órát maradt ott általában.

De ezen a vasárnapon nagyon nem akart hazajönni. Nagyanyám egy idő után rám szólt, mennék át figyelmeztetni az agg családfőt kötelmeire.

Nem volt valami hálás föladat, gondolhatják. Vonakodva indultam el. Ám amikor beléptem a kocsmá ajtaján, azonnal éreztem, hogy valami különös, megható rítusnak lehetek a részese.

Pedig akkor még nem tudtam, hogy a legidősebb Fábián fiú jött haza. Azt se tudtam, honnan is tudhattam volna, hogy a börtönből jött haza ez a legidősebb Fábián fiú. Meg azt se, hogy ezek a Fábián fiúk, voltak vagy hatan, tizenéves kölykök ötvenhat őszén, részt vettek ebben-abbban. Szaladgáltak, ragasztgattak, agitáltak, ilyesmi. Meg azt se, hogy akkor elvitték őket mind. A kisebbeket elengedték aztán egy idő után, de a legnagyobb, az rengeteg sok évet kapott. Mondom, ezeket mind nem tudtam én, a Fábiánék nehéz sorsú, csendes emberek voltak, ott éltek az utcánkban, a Fábián néni mosni járt házakhoz, egyszer volt nálunk

is, mikor nagyanyám betegeskedett, kapott néhány régi férfiruhát, melyeket még apám hagyott itthon, majd csak jó lesz valamire.

Ez volt, amit tudtam.

Látni meg azt láttam, hogy az egyik asztalnál egy szürke arcú, munkáskülsejű férfi ül, előtte sör, a többiek felé fordulva, a maguk helyén. Egyetlen szó nem hangzik el, amikor a korsók kiürülnek, a következő asztalnál emeli föl valaki a kezét, s a csapos mindenki elé lerak egy újabb korsóval. Így, hatalmas, súlyos, ünnepélyes csöndben, órákon át.

Megkövülten álltam a kocsmáajtóban, ahová nagyapám egyetlen tekintete szegezett, s néztem ezt a szomorú, férfias, magyar ünnepet, október táján ma is gyakran eszembe jut.

– Mi is történt? – kérdezem nagyapámat hazafelé.

– Egyszer majd elmagyarázom – ölelte át a vállamat.

De aztán nem került rá sor, soha. □

A Könyves Kálmán Gimnázium, 1956. november 5-én (Fotók: Dr. Paulus Alajos)

HIRMANN LÁSZLÓ

Fekete János gróf

Amennyiben Újpest egykori területének birtokosairól esik szó, minden lo-kálpatrióta a Károlyi család jeles tagjaira gondol. Kevesebbet említjük ugyanakkor a Galánthai Fekete grófokat, pedig egykor ők uralták ezt a vidéket.

A család felemelkedése Fekete György nevéhez kötődik, aki királyi ügyvéd, majd személynök volt. 1750-ben iktatták be megyeri, palotai és fóti birtokaiba. Mária Terézia kegye kilenc évvel később grófi rangra emelte. Karrierje ezt követően is töretlen volt: alkancellár, majd országbíró lett. Fóti birtokán alig tartózkodott, családjával együtt Bécsben élt, ott neveltette az 1741-ben, csabrendeki birtokán született, János nevű fiát is. „Atyja, az ország bírása, gondos nevelést ada néki, de ily lélekkel bírni nem könnyű, nem oda mennek, hova vinni akarják, hanem ahova menni önmaguknak tetszik” – írta róla Kazinczy Ferenc.

A nehezen zabolázható fiú 1754–57 között a bécsi katonai akadémia hallgatója volt, a Theresianum padjait koptatta. Apja kívánságára előbb civil pályán próbált érvényesülni, Pest megye táblabírája lett. A csendes tevékenység azonban nem elégítette ki, így a férfivá érett Fekete János gróf 1767-ben katonatiszti pályá-

ra lépett. A következő évben már alezredesi rangra emelkedett. A császári hadsereg kötelékében a tisztek békeidőkre jellemző életét élte. Éjszakákba nyúló mulatozások, gáláns és kevésbé gáláns kalandok jellemezték ezt az időszakot. Végül a hadipénztárral szemben fennálló tartozása miatt 1779-ben a nyugdíjazását kérte. Lovasgenerálisi címét haláláig viselte.

A „nagyon elmés, nagyon eleven és lelkes ember” latinul, franciául, németül és olaszul is kiválóan beszélt, sőt írt is. Olvasottsága révén a felvilágosodás eszméinek hatása alá került. 1767-ben – még a magyar felvilágosodás úttörőjének tartott Bessenyei György fellépése előtt – levélben fordult Voltaire-hez. Hozzá címzett soraiban sajátos módon védelmébe vette Ausztriát és Kaunitz kancellárt. Levelezőpartnerét azzal áltatta, hogy eszméit Magyarországon tárt karokkal fogadnák, ha nem lennének tiltva. A verseit elküldte bírálatra a kor szellemóriásának, tekintélyes mennyiségű tokaji bort mellékelve ajándékként. Kazinczy később csípősen jegyezte meg, hogy Voltaire jobbnak találta a gróf borát, mint a verseit.

Az arisztokrata költő első verseskötete 1781-ben jelent meg, Genfben, *Mes rapsodies* címmel. Ezt követően név nélkül, és francia nyelven, egy hangulatos könyvet írt *Egy bécsi élőkép* vázlatával.

Írói tevékenységével fel nem hagyva hamarosán politikai pályára lépett. II. József halálakor a nemzeti eszme szolgálatába állt. Az 1790-es országgyűlésen Arad megye követeként a radikális nemességhez csatlakozva a magyar nyelv ügyét támogatta, filantróp elveket vallott. A jobbágykérdéssel kapcsolatos vitában egyenesen a francia forradalom eszméit hangoztatta: „egyik ember úgy, mint a másik szabadon (értsd: szabadnak) született”. Egyforma kulturális jogokat szánt Magyarország minden magyar és nem magyar lakosának.

A gróf Pest megyei birtokaival keveset törődött. Egy 1810-ből származó leírás szerint a fóti birtokközpontban egy kicsiny, kastély formájú épület állt, boltozott helyiségekkel.

Fekete János gróf arcképe

Ezt a kúriát még Fekete György gróf építtette, miként azt a katolikus templomot is, amelyet barokk stílusban emeltek. A Szent György nevére keresztelt templomot 1779-ben szentelték fel. Az építető halálakor, 1788-ban az örökös János gróf itt temettette el apját.

A többnyire Bécsben tartózkodó földesúr Fótot, Palotát és Megyert bérbe adta. Egyik bérlője az a Batthyány hercegprímás volt, akinek a nevéhez fűződik a Pest városától bérelt területen később létrehozott Városliget terve. Fekete gróf csupán egy kicsiny birtoktestet tartott fenn magának a Duna mentén, ahová nyaralót építtetett. Mivel az épület nyom nélkül elpusztult, ezért a pontos helyét nem lehet meghatározni.

Bécsi rezidenciáján annál igényesebb életet élt. Fia mellé kiváló nevelőt szerződtetett, azt a Koppi Károlyt, aki 1784-től a pesti egyetem világtörténelem-tanára volt. Továbbra sem hagyott fel az írással, epigrammái a német hatást és Gvadányi József költő befolyását mutatják. A passzióból verselő gróf kapcsolatot ápolt a kor költőivel, Horváth Ádámmal, Mátyási Józseffel, Orczy Lőrincsel, Péczeli Józseffel.

Kapcsolatba került a magyar jakobinusok mozgalmával is. A Martinovics-összeesküvést felgöngyölítő hatóságok egyik titkosrendőre 1791-ben jelentette feletteseinek, hogy Vas és Zala megyékben Fekete János gróf tábornok és Festetics György grófok szervezték az uralkodóellenes rebelliót. A felelősségre vonást elkerülve fokozatosan visszavonult a politikától. 1796-tól főt birtokán, csendes magányban élt.

Az írással azonban nem hagyott fel. Voltaire-nek két munkáját fordította le magyarra (Az orleans-i szűz és A természet törvényeiről címűeket). Írt természetesen saját verseket is. A hagyományos magyar versformában, a négyes vagy páros tizenkettősökben írt költemények Magyar munkái cím alatt, kéziratban maradtak fenn. Az ébredező magyar irodalom bírálóinak ezt üzenté: „Még ha a külföld kigúnyolja, mégis az első lépésnek számít az előre vezető úton. Egy nehézkességbe süllyedt népet gyermeknek kell tekinteni, akit hagyni kell akármit elolvasni, hogy egyáltalában olvasson és ezáltal kedvet kapjon az olvasáshoz”.

Fekete János alighanem maga is érezte, hogy nem kiemelkedő költői tehetség. Ugyan-

akkor szellemes egyéniség volt, aki magát újitónak vallotta. Sírfeliratát így fogalmazta meg:

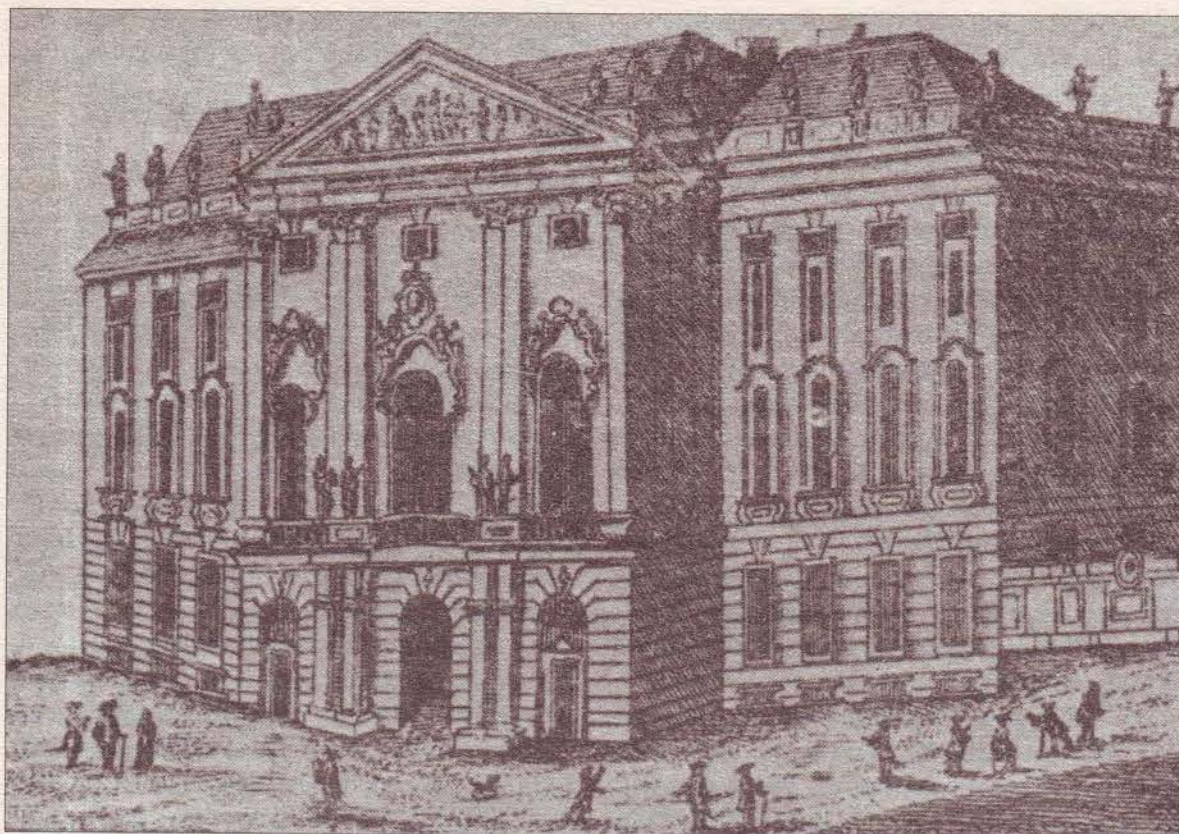
„Ő volt jobb ízlésnek minálunk kezdője
Régi babonáknak első nevetője
S ámbár el nem érte Parnassus tetejét,
Mégis kóstelgatta Muzsák tisztább tejét,
Azokkal, kik őtet most tudják haladni,
S szint azért nevének fenn kéne maradni.”

A gróf 1803. június 21-én halt meg. Fiára örökségként tetemes adósságot hagyott. Sírkövének talapzatára kígyót faragtak, valamint egy repkénnyel körülfont vázadíszt, melyre szomorkodó női alak támaszkodik. Atyja mellé temették, a Szent György templomba. Utóda, Fekete Ferenc gróf nem kívánta megtartani itteni birtokait, ezért azokat eladta Csekolics József ezredesnek.

A jelenlegi főt templom alapjainak ásásakor, 1847 áprilisában a Fekete grófok sírboltját megbontották, majd hamvaikat az újonnan épült altemplom utolsó kriptafülkéiben helyezte el az akkori birtokos, Károlyi István. Galánthai Fekete János gróf emlékét azóta a sírbolt bejáratánál egy faragott portré őrzi.

A Genfben megjelent verseskötet címlapja

A magyar testőrség palotája Bécsben

A császárváros, ahol egykor palotája állt a Fekete családnak is, a 18. század második felében a magyar arisztokrácia igazi lakhelye volt. Bécs utolsó török ostromát, 1683-at követően a város elvesztette hadászati jelentőségét. A védőfalat fokozatosan elbontották, nyomvonalán kialakult a Ringstrasse, azaz a belvárost gyűrűszerűen körbeölelő körút. A 18. században három olyan uralkodó követte egymást, akik sokat tettek a főváros fejlődéséért. VI. Károly, Mária Terézia és II. József egyaránt jelentős építkezéseket folytattak. Az egykori komor erődítmény, a vár (Burg) barokk palotaegyüttesé alakult, a korábban zárt vadaskert, a Prater császári ajándékként a bécsiek kedvelt parkja lett. A kor legjelentősebb építésze, Hildebrand számos barokk épületet emelt, köztük a Belvedere-t, Savoyai Jenő kastélyát. Kifejlődött a sajátosan bécsi barokk építészet. A város lakossága egy évszázad alatt több mint kétszeresére növekedett (nyolcvanezer főről százkilencvenötezer lélekre).

Európa talán legelegánsabb városa számos magyar vonatkozású épülettel büszkélkedhetett, és ezek javarészt épp az 1700-as években születtek. Mária Terézia az általa életre hívott nemesi testőrség számára palotának is beillő kaszárnnyát építtetett, a városban működött a Magyar Kancellária mint kormányshé, II. József uralkodása idején az itteni kincstárban őrizték a Szent Koronát is.

A magyar arisztokráciát képviselő családok palotákat tartottak fenn Bécsben, hogy a császári-királyi udvarhoz minél közelebb lehessenek. Az Esterházy, Batthyány, Grassalkovich hercegeken kívül számos magyar gróf tartózkodott az év nagy részében Bécsben. (Közismert tény, hogy Széchenyi István itt is született.)

Fekete János is szívesebben időzött itt, mint falusias birtokközpontján, Fótón. Hazafias érzelmei ellenére magát kozmopolitának vallotta. Francia nyelven írt élképét (*Esquisse d'un tableau mouvant de Vienne*, 1878) így is írta alá. □

Egy újpesti világjáró

Gál Gáspár Tamás 1957-ben érettségizett a Könyves Kálmán Gimnáziumban. 1961-től nyugállományba vonulásáig diplomataként dolgozott. Sok-sok évet töltött Afrika különböző országaiban, de többször járt Ázsiában is. Élményeit, tapasztalatait számos cikke, tanulmánya mellett Afrika! Afrika! és Mit kell tudni Afrikáról? című köteteiben jelentette meg.

– *A Ki kicsoda? című lexikonból kiderül, hogy Újpesten született.*

– Valóban itt születtem, de a szüleim házasságkötésükkor egyszobás lakást béreltek a Váci úti városi házakban a Gyöngyösi út sarkán. A háborút ott éltük végig. A világra való ráébredésem időszakától kezdve gyakorlatilag a nagyszüleimmel töltöttem minden időt.

– *Milyen volt a gyermekkori kapcsolata Újpesttel?*

– Nagyon kötődtem anyai nagyszüleimhez, melegszívű emberek voltak, a nagyanyám különösen. Imádtam Újpestre jönni, ezért nagyon sokat voltam itt. Hétvégéken mindig, szünidőben nagyon sokat.

1951-ben elköltöztünk a Gyöngyösi út–Váci útról az V. kerületbe, de én '53-tól mindennap visszajártam a gimnázium miatt.

– *A Könyves Kálmán Gimnázium sokak számára életre szóló élmény.*

– Az első időben nem éreztem jól magam. Egy évbe került, míg megbarátkoztam a dologgal, főleg azért, mert nagyon jó osztály volt a mienk, az ötvenes évek közepének IV. b-je. Osztálytársaim közül ismert a kerületben például dr. Szloboda Jenő, aki az Árpád Kórházban főorvos. Ha jól emlékszem, huszonkettőnk azonnal fölvettek az egyetemre. Néhányan egymást beszéltek rá, hogy menjenek együtt a műszakira, elektromérnöknek tanulni! Vagy hatan be is adták a jelentkezést. Mindegyiküket fölvették. Most egy egész elektromérnökklub van az osztályban. Sinka József Márton jogot végzett, ő most a XIII. kerület jegyzője.

– *Kurt Waldheim mondta a diplomáciáról, hogy „nehéz mesterség”. Ön hogyan lett diplomata?*

– Gyermekkoromtól kezdve különösen érdekelt Afrika, a magyar vadászok könyveit mind elolvastam. Számomra nem a vadászat volt vonzó, hanem a miliő, amiben ez az egész történt, a környezet, az emberek. A legnagyobb hatást rám az ötvenes évek közepe táján megjelent kétkötetes mű gyakorolta, mely két csehszlovák utazó, Hanzelka és a Zikmund gépkocsival megtett afrikai útiról szólt. Afrika a mesék világában és a valóságban volt a címe, izgalmas fotók voltak a könyvben. Akkor végleg szerelembe estem ezzel az egzotikus világgal. A gimnázium végén sokáig vacilláltam, hogy mi legyen velem. Közismert, hogy 1957-ben itt, a Könyvesnél nem voltak kellemes állapotok. Az épület jobb oldalát, a városközpont felőli homlokzatot lerombolták. A tanítás részben az Árpád úti kultúrházban, részben az épület épen maradt részében folyt. Elég zaklatott körülmények voltak emiatt, tépelődtem, hogy az ELTE-n valamelyik nyelvi szakot vagy a közgazdasági egyetem külkereskedelmi szakát próbáljam-e meg. Aztán úgy döntöttem, hogy a külker szakot választom. Én voltam az egyetlen jelentkező akkoriban a Könyvesből. Nagy meglepetésemre fölvettek. Nem voltam ugyanis matematikus alkat, kínlódtam a gimnáziumban is vele, de a felvételem sikerült. Történelemből, a másik felvételi tantárgyból nagyon jól szerepeltem. Kitűnő tanárom volt, Szarka Gyula, akinek szinte minden szavára emlékeztem, így az a felvételi is sikeres volt.

– *Mi történt az egyetem után?*

– Akkor a közgazdasági egyetemet végzeteknek jó néhány állást ajánlottak. Az utolsó év előtti nyáron az akkori NDK-ban töltöttem el két hónapos gyakorlati időmet, a DIA Feinmechanik-Optik külkereskedelmi vállalatnál. Ez a kiváló vállalat a Zeiss Jena gyártmányait árusította a nagyvilágban. A kérdőíven első helyen a Metrimpexet jelöltem meg. Logikusan adódott, hogy odamegyek. Másodikként megjegyeztem, hogy szívesen dolgoz-

nék a Külügyminisztériumban. Két és fél hónap múlva kaptam egy táviratot a Külügyminisztériumból, hogy fáradjak be. Ez augusztus utolsó hetében volt. A külügy személyzeti osztályán az előadó közölte, hogy én is rajta vagyok azon a listán, amit a személyzeti osztály a kapott információk alapján összeállított, s megkérdezte, vállalnék-e munkát szeptember 1-jétől. Ekkor hozták létre az afrikai részleget, az arab főosztályhoz csatolva. Volt már ott egy franciás előadó, én lettem az angol nyelvű referens.

Eltelt két év, közben elutaztam egyszer hosszabb időre Afrikába, majd elküldtek családdal Ghánába, ahol három évet töltöttem el. Minden pillanatát élveztem, pedig nehéz volt, mert ellátási problémák voltak. A végén politikai feszültség is érződött. Nagy szerencsémre a katonai puccs előtt kilenc nappal hazajöttünk.

– *Afrika sok országában járt. Kérem, meséljen az élményeiről!*

– Ghána után rövid időn belül elküldtek Kenyába, amely a világ egyik legszebb országa ma is, a problémáik ellenére. Nagy a túlnépesedés, és a fővárosra már szinte rá se lehet ismerni. Bűnözéssel fertőzött, nehezen elviselhető, de az ország maga gyönyörű. Uganda is hozzánk tartozott. Itt is kísért a szerencse. 1971. január 25-én a hajnali géppel utaztam vissza Nairobi-ba. Késő délután hitetlenkedve hallgattam a rádióban a híreket: Amin tábornok puccsal megdöntötte Obote elnök rendszerét. A fővárost fedülták, a szállodát, ahol elutazásomig tartózkodtam, felgyújtották. Hazatérve a minisztériumban gazdasági területre kerültem, nemzetközi gazdaságpolitikával foglalkoztam, egészen addig, amíg Magyarországot meg nem hívták a Vietnami Nemzetközi Ellenőrző és Felügyelő Bizottságba (1973). Össze kellett állítani egy stábot, a kiutazókat ki kellett választani. A delegációnak volt egy katonai és egy politikai szárnya, az utóbbiba a Külügyminisztérium adta az embereket. Megbízták, hogy ezen az osztályon dolgozzak. Fél év múlva váltás volt Saigonban. Elküldtek a magyar tagozat helyettes vezetőjeként egy évre oda. Nagy kihívás volt ez a számomra. Mi akkor már elszoktunk a harci zajoktól, a bom-

bázásoktól. Ott aztán sűrűn lehetett ilyeneket tapasztalni. Különös érzés volt ülni a bizottságban. Számomra a legfelelősségteljesebb az a körülbelül három hónap volt, amikor én voltam a tagozat ideiglenes vezetője. A megbízott vezető, aki nagyköveti rangban volt, nagy késéssel jött ki, és közben is hazautazott. A bizottságban vitázni kellett, rögtönözni nagyon sokszor, néha igen érzékeny témákban. Diplomatanak kiváló iskola volt, olyan, ahol az ember tanult is, és mindjárt vizsgázott is. Ha most visszagondolok, életem egyik legérdekesebb esztendejét töltöttem Saigonban. Az év elteltével hazajöttem, és a bizottságot felügyelő VNEBO főosztály megbízott vezetője lettem. De csak néhány hétig, mert kaptam egy telefont az akkori pártközpont külügyi osztályától, hogy ha lehet, akkor már holnap szíveskedjek átfáradni, mert ott fogok dolgozni. Akkor mérlegelésre nem volt mód. Afrikával foglalkoztam, nagyon sokat tanultam. Két kis könyvecskét állítottam össze, érdekessége a számomra annyi, hogy össze tudtam szedni a gondolataimat a földrészről kapcsolatban, s kerek egészzé formáltam őket. Mellette több cikket írtam a Külpolitika című folyóiratba és egyéb kiadványokba. Hívtak a tévébe, egy Afrika-sorozat kísérszövegének megírására kértek fel. Nagyon sokat utaztam, pl. tucatnyiszor jártam Angolában, elvetődtem olyan helyekre is, mint a Zöldfoki-szigetek, Bissau-Guinea, Benin vagy Mozambik. Az itteni munka szakmai érdekessége abban állt, hogy annyi információhoz jutottam hozzá, amennyihez a Külügyminisztériumban csak nagyon magas szinten juthattak. A következő megbízatásom – 1981-ben – Pekingbe szólt, a követség első beosztottja lettem. Kínát, akárcsak Afrikát, ha megismeri, akkor megszereti, és visszavágyik. Nehéz helyzetbe kerültem, mert nem beszélek kínaiul. Tanultam, de pusztán az érdekesség kedvéért. Egy öreg professzor oktatott, akivel igen mélyreható beszélgetéseket folytattunk a kínai belpolitikáról, és egyre kevesebbet tanulgattunk. Írni nem tudok, de az apróbb dolgokat meg tudtam kérdezni az utcán. Nagyon-nagyon szép emlékeim vannak. Egy évben egyszer két hétre elmehettem az országon belül egy általam választott helyre. Kikerestük, hogy mit érdemes megnézni arrafelé, kit érdemes felkeresni, kértük a kül-

ügyet, segítsen megszervezni a találkozót. Így egyben munka is volt meg turistáskodás is.

– *Mennyire volt szabad ez az utazás? Mennyiben volt önálló a mozgásuk?*

– Mikor kérkeztem, harminc város volt látogatható. A kínaiak is rendeztek programokat, elsősorban a misszióvezetők részére. Egyéb esetben az utazást a China Travel révén kellett megszervezni. Ők intézték a szállodafoglalást, és mindenképpen foglalkoztatni kellett egy tolmácsot. Mikor megérkeztünk, a reptéren várt a tolmács, és végig a rendelkezésünkre állt. Egyik-másik igen érdekes találkozás volt. Például először jártam Hangsouban (itt valóban van egy „Teaház az augusztusi holdhoz”!). Egy olyan fiatalember tolmácsolt, aki állandóan Lukács Györgyről érdeklődött, és láthatóan komoly ismeretekkel rendelkezett. Vissza kellett emlékezni filozófiatörténeti tanulmányaimra, hogy egyáltalán válaszolni tudjak neki. Mikor eljöttem, az úgynevezett szabad városok száma százra növekedett, Kína nyitottabbá vált.

– *Kína után mi következett?*

– Minőségi ugrás következett az életemben. 1983-ban hazarendeltek, és kineveztek nagykövetté Mozambikba. Visszatérni Afrikába, ráadásul egy olyan pozícióban, amely minden diplomatának az álma! Ez a létra teteje, ami a külföldi munkát illeti, ez miniszteri rangnak felel meg. Nagy felelősség. Mozambik akkoriban polgárháború sújtotta ország volt. Kérkeztem valamikor november elején, még karácsonyra el tudtunk menni egy kis leharcolt szállodába a szváziföldi határ mellé, de 1984 februárjára már nem lehetett a fővárost elhagyni, mert gyakorlatilag félkörívben bekerítették a gerillák. Ebből további nehézségek keletkeztek, gépkocsival már nem lehetett közlekedni, csak repülővel. Nagyon rossz gazdasági helyzet alakult ki, azonban a környezet és a munka mindenért kárpótolt. A beosztással jár, hogy az embernek van egy elfogadható rezidenciája, mely az én esetemben pontosan a nagyon szép maputoi öbölre nézett. Robbantgattak itt-ott, meg a bűnözés is elszaporodott, mert romlott az ellátás. Hozzám is betört egy éjszaka nyolc fegyveres. Szerencsére megálltak a földszintet az első emeletről elválasztó rácsnál. Ha nem állnak meg, akkor ki tudja, hogy itt lennék-e ma? Hajnalban átjött az Eu-

rópai Közösség szemben lévő épületének éjjeliőre, becsengetett megnézni, élünk-e még. Szóval ilyen is történt, de én egyáltalán nem féltem. Afrika számomra azt is jelenti, hogy soha egy pillanatra sem voltak rossz érzéseim, nem féltem, igazából soha bántódásom nem esett. Itt töltöttem három évet, akkor visszahívtak 1986-ban, mert megüresedett az afrikai főosztály vezetői posztja.

– *Az itthoni munka tulajdonképpen sokszor háttértevékenység. Milyen nagyobb kihívás következett „egy kis pihenés után”?*

– Két vonalon is fontos és izgalmas mozgás indult meg, a kettő bizonyos mértékben össze is függött. Az egyik: még mozambiki tartózkodásom idején kezdeti, óvatos puhatolozás indult el ott dél-afrikai részről egy előzetes magyar-dél-afrikai párbeszéd feltételeiről. Ez odáig vezetett, hogy 1989 elején meghívás érkezett Pretoriából a magyar külügyminisztérium felelős beosztású tisztviselőiből álló küldöttség számára, nem publikálható látogatásra a Dél-afrikai Köztársaságba a személyes kapcsolatok felvétele és a további lehetőségek tanulmányozása céljából. Ez fontos és szinte történelmi léptékű fejlemény volt

A hararei nagykövetség nemzeti ünnepi fogadásán 1992-ben

akkor. (A látogatásra 1989 márciusában került sor, amikor is két nagykövet/főosztályvezető, Somogyi Ferenc – jelenleg külügyminiszter – és jómagam látogatást tettünk Fokvárosban, Pretoriában, továbbá a namíbiai Windhoekban és az angolai Luandában.)

A másik ugyancsak kapcsolódik a Dél-afrikai Köztársasághoz. Magyarországot felkérték, vegyen részt a namíbiai átmenetet segítő küldöttség munkájában, de ez a felkérés egy 22 főből álló rendőri egységre vonatkozott. Addig még soha nem fordult elő, hogy magyar rendvédelmi erőket vegyenek igénybe ENSZ-missziókban. Az illetékesek körülnéztek, és kiderült, hogy a magyar egyenruhás rendőri állományban írd és mondd három fő rendelkezett angol középfokú nyelvvizsga bizonyítvánnyal.

Én azt mondtam, hogy fogadjuk el, mások azt mondták, hogy miért rendőröket kértek tőlünk, kérjenek diplomatákat, civileket! A magyar ENSZ-nagykövet sem lelkesedett a gondolatért. Személyesen is találkoztam vele New Yorkban, az ENSZ-missziókon. Ő is azt mondta, minek foglalkozunk ezzel? Végül az érintett tárcák vezetői úgy döntöttek: jó, fogadjuk el a felkérést, oldjuk meg úgy, ahogy lehet. Az emberek fele a rendőrség állományából, a másik fele külügyi állományból legyen, és én vezessem a magyar kontingenst. Nyilván azért, mert én is kardoskodtam mellette. Jártunk kiképzésre a Rendőrákadémiára. Az osztrákok meghívtak, tartsuk együtt a hivatalos búcsúceremóniát az ő kontingensükkel, mégpedig úgy, hogy a schwechati repülőtéren legyen az ünnepélyes búcsúztatás. Úgy is lett, a két kontingens fősorakozott, én vezényeltem a magyar egységet. Egy sor európai televízió közvetítette az eseményt. Fontos volt ez abban az időben. Világossá vált ugyanis, ha az UNTAG segítségével Namíbia független demokratikus államként leválik Dél-Afrikáról, akkor már magában Dél-Afrikában sem lehet elodáznia az apartheid megszüntetését, a demokratikus átalakulást. 1989 márciusának végén tehát megérkeztünk Namíbiába, ebbe a kissé zord és kietlen, de megragadó szépségű országba. Hogy ne legyen túl egyszerű az én helyzetem se, kiérkezésünk

után öt nappal hívtak engem az UNTAG-rendőrség parancsnokához, aki egy Fanning nevű író főfelügyelő volt. Azt mondja: Ahtisaari úrnak (ő volt a főtitkár különleges megbízottja Namíbiában) az a kívánsága, hogy ön menjen le Dél-Namíbiába, és legyen a dél-namíbiai UNTAG-körzet parancsnoka. Ez a körzet 220 ezer négyzetkilométer volt, benne 11 ENSZ rendőri állomással és 120 különböző nációbeli rendőrrel. Időnként szenvedtem, de elvégeztem a rám róttakat. Végül, mikor letelt az időnk, nagyon szép dicséretet kaptam a főfelügyelőtől, meg hát Magyarország az ENSZ főtitkárától, amiért problémamentesen megoldottuk a feladatot. 1990. április 5-én érkeztünk haza. Akkorra Magyarországon megtörtént a rendszerváltás.

– Mit hozott a rendszerváltás az ön számára?

– Számomra zökkenőmentes volt az átmenet. Kineveztek nagykövetnek Zimbabwéba. Onnan még további hét vagy nyolc országba kellett utaznom, és megbízóleveleket átadnom. Öt évig tartott. Hazatértem után három évet töltöttem a külügy arab-afrikai főosztályán. Marokkóban két hónapig helyettesítettem a nagykövetet, majd megfigyelőként kiküldtek Algériába a választásokra. Elküldtek Tlemcenbe (valamikor főváros volt). Ott két vagy három nappal az odaérkezésem előtt fölrobbantották azt a szállodát, ahol meg kellett volna szállnom. A választás estig probléma nélkül zajlott. A szavazatok végleges össze-számlálására, a választási központba azonban a biztonságiak már nem engedtek el, mert a városban 17 embert megöltek a kormányellenes iszlám fundamentalisták. Másnap reggel el is utaztunk Algírba. Érdekes élményeket szereztem, mert el lehetett vegyülni az algériaiak között, volt idő rá, házakhoz is hívtak. Megkapó volt, ahogy az egyszerű algériai emberek az egész szituációra egészséges optimizmussal reagáltak. Nem estek pánikba, mindenki próbálta tenni a dolgát. Nem volt könnyű helyzetük, mert sok minden hiányzott a normális élethez, meg hát a mozgás is veszélyes és korlátozott volt.

Időközben meghosszabbították a nyugdíjkorhatárt, én a személyügyi főosztályra ke-

rültem. Érdekes esetekkel találkoztam, például elfogytak azok a jelöltek, akiket szakácsként ki lehetett küldeni különböző követségekre. A világban körülbelül egy vagy két hely volt, ahol profi szakács dolgozott, de az adminisztratív munkahelyről valaki, vagy hivataloság, vagy a gépkocsivezető felesége elvállalta a szakácsmunkát. Behívtam 40 embert a régi adatbázisból, mindegyikkel beszéltem, megkértem őket, akinek ismerőse profi szakács, adja meg a címét, elérhetőségét, és ebből egy újabb adatbázist készítettem. Ezzel, gondolom néhány évre megoldottam a külügy szakácsproblémáját.

– *Mi volt az utolsó külföldi megbízatása?*

– 1998-ban ismét változás volt az országban, így a Külügyminisztériumban is. Az új vezetés megkérdezte, mit szeretnék. Azt mondtam, a korábbi tapasztalataim alapján is szívesen mennék Algériába. Algériába nem lehetett, mert van franciául beszélő jelölt, menjek el Líbiába. Elmentem, ott azonban alig lehetett dolgozni. A kapcsolatok nagyon megszenvedték a Líbia-ellenes szankciók időszakát. Keserű szájjal fejeztem be ezt a munkát, mert az általam vártnál kevesebbet lehetett teljesíteni. Most jön el az az időszak, mikor lényegesen könnyebb lesz, mert az amerikaiak, angolok, az EU törölték azokat a szankciókat, melyek Líbiával szemben voltak. Érdekes lehet most ott dolgozni.

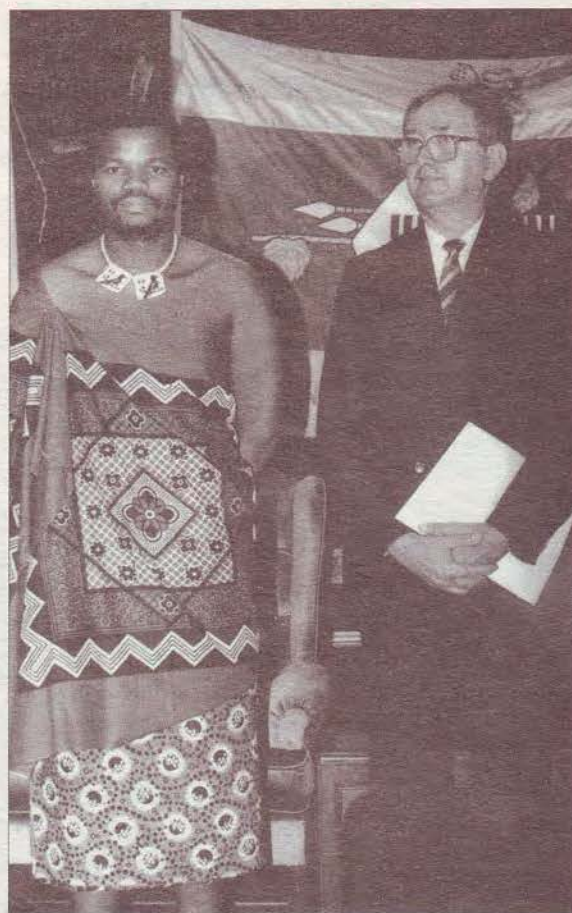
– *Hogyan él ma? Gyerekek, unokák, barátok veszik körül?*

– Egy kollégám egyszer megjegyezte: ti igazán nemzetközi család vagytok. Még Namíbiában megismerkedtem egy chilei hölgygel, aki az ENSZ latin-amerikai gazdasági bizottságának apparátusában dolgozott. Találkoztunk zimbabwei tartózkodásom idején is, akkor ő az UNOMSA missziójában Zulu-földön dolgozott. Később a délszláv válság idején az UNPROFOR állományában Horvátországban volt két évig. 1995-ben eljött ide, négy év múlva elvettem feleségül. A lányom, Gabriella 10 évig titkárnőként dolgozott a török nagykövetségen. Ott találkozott a nagykövet egyik testőrével. Leendő férjét hazarendelték, így ő is vele ment. (A vejem egyébként jogász, kulturált és intelligens ember.) A kapcsolatból házasság lett, majd két év múlva egy gyönyörű kisfiuk született. Kedves,

okos gyerek. Most kezdte az iskola-előkészítőt. A magyar nyelvet nagyon jól beszéli. Apjával törökül, anyjával magyarul társalog. Remélem, nem idegenedik el nagyon. Van kint egy idősebb magyar hölgy, aki egy héten kétszer megy hozzájuk, s gyanítom, hogy tőle tanult északmagyar tájszólást, amolyan zárt a-kat ejt.

Fiam, Tamás Péter keresi a helyét az életben, katona volt. Most egy informatikai átképzésben vesz részt. Nehezen alakul az élete. Talán az is lehet az oka, hogy nagyon keveset voltam itthon, amikor nekiindult a felnőttéletnek. Ez a mi munkánkkal jár.

Általában a baráti és családi kapcsolatok megsínylik a hosszú távollétet. Ma is okoz hiányérzetet, hogy néhány baráti kapcsolatomat már nagyon nehéz, vagy tán nem is lehet úgy visszaállítani, amilyen volt. Egyre gyakrabban gondolom, hogy bizony nagy ár ez a világlátásért, az átlagosnál érdekesebb és mozgalmasabb életért. □

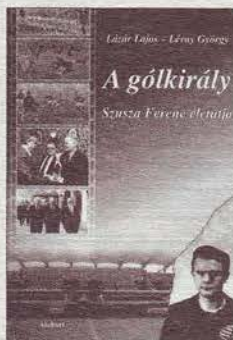

III. Mswati szváziföldi királlyal a megbízólevél átadásakor

Könyvek a múltból

A gimnázium évkönyv-folyamának legújabb kötete a Nadas József terem alcímet viseli. Ennek apropójáról a szerkesztőbizottság előszavából idézünk: „A Nadas terem a tervek szerint a jubileumi tanév folyamán az intézmény kis dísztermévé fejlődik.” A kötet két változatban jelent meg: 650 példányban az „iskolai”, mely a jelenkori diákok számára az elmúlt tanév eseményeit, élményeit rögzíti. 150 darab jelent meg az „Appendix”-szel kiegészítve, mely az öregdiákok számára az alapítványi dokumentumokat tartalmazza. Az iskolai változat felidézi az oktatói munkaközösségek életét, a tanulmányi versenyeket, a bel- és külföldi kirándulások, táborozások hangulatát. Iskolatörténeti vonatkozású írások és az N. J. Pro Homine Alapítvány ismertetése zárják az almanachot. Az öregdiákoknak szánt oldalakon az emléktáblák és a „Könyves könyvek” sorozat megszületésének részleteiről, az alapítvány életéről olvashatnak. A kiadványt öregdiákok tanáraikról, egymásról vagy önmagukról szóló írásai és a jubileumi évfordulóval kapcsolatos események ismertetése zárják.

Szusza Ferencről – Újpest díszpolgáráról, az UTE-stadion névadójáról – jelentetett meg könyvet az Alakart DTP Stúdió. A szerzők, Lázár Lajos és Lévy György hosszabb beszélgetések, visszaemlékezések, illetve korabeli dokumentumok segítségével idézik fel a rendkívüli tehetségű labdarúgó pályáját. Szusza Ferenc – később, az Újpest színeiben rúgott 393 góllal – ma is listavezető. 463 bajnoki meccsen ontotta a gólokat, és 24 alkalommal húzhatta magára a címeres mezt. Túl a nyolcvanadik évén így vall a futballról: „Küzdősportnak tartom a labdarúgást, férfias, kemény játéknak, de szerintem mit sem ér, ha egy csa-

pat játéka nem párosul ötlettel, szép stílussal, formás kombinációkkal, vagyis az erő, a taktika a technikával.” A kötet – amely Újpest önkormányzatának ajánlásával jelent meg – kedvezménytel kapható az Új Ex Libris könyvkereskedésben (XIII., Váci út 19., az udvarban).

Tisztújítás

Az Újpesti Helytörténeti Alapítvány tisztújító ülést tartott 2004. szeptember 22-én. A kuratórium tagjai közé választotta Iványiné Konrád Gizellát és Szöllősy Marianne-t. Dr. Sallai János vezetésével a kuratórium döntött többek között a 2005-ös helytörténeti vetélkedő meghirdetéséről is.

A mi Újpestünk

A népszerű ismeretterjesztő sorozat szervezői továbbra is várják az érdeklődőket a Városháza (István út 14.) dísztermébe. A helytörténeti témájú előadásokat január 28-án, február 25-én, március 18-án és április 29-én, péntekenként 17 órától tartják. A belépés díjtalan.

Az újpesti flottilla ötven éve

Új kiállítási anyaggal bővült az Újpesti Helytörténeti Gyűjtemény (Berda J. u. 48.). Kovács Tibor alezredes az újpesti flottillával kapcsolatos magángyűjteményét adományozta a közgyűjteménynek. A fotók, relikviák és a városrész által ajándékozott díszzászlók időszaki kiállításon láthatók.

Mozgalom Budapestért

Bojár Iván István építész vezetésével megalakult a Szeretem Budapestet nevű civil mozgalom. Az alapítók konkrét tervekkel vázoltak fel a fejlesztési elképzelésekről, a Duna környezetének hasznosításáról, a belváros nagy terekkel és parkokkal szabdaltsággal összefüggő térségéről, a rakpartok és a folyó összekapcsolásáról. A mozgalom honlapja a www.szeretem-budapestet.hu címen érhető el.

Decemberi számunkban az 1., 4., 5., 6., 7. és 20. oldalon látható fotókat az Újpesti Helytörténeti Gyűjtemény bocsátotta rendelkezésünkre.